Переклад з латинської Й. Кобова та Ю. Цимбалюка

Співрозмовники:

Чернець і Генуезець 1

Ч е р н е ц ь

Будь ласка, розкажи, що ти бачив цікавого, мандруючи морями, і яких тобі довелося зазнати пригод.

Г е н у е з е ц ь

Я вже розповідав тобі, як, об'їхавши навколо світу, наш корабель прибув насамкінець на Тапробану 2 , що лежить па самому екваторі. Там мене висадили на берег. Боячись попасти в руки дикунів, я довгенько ховався у лісі. Та, зрештою, мені довелося вийти зі своєї схованки, і я опинився на розлогій рівнині.

Ч е р н е ц ь

І що ж було далі?

Г е н у е з е ц ь

Тут мене перестрів великий загін озброєних чоловіків і жінок. Багато з них знали нашу мову. Вони повели мене в Місто Сонця.

Ч е р н е ц ь

А що це за місто: як воно збудоване і який у ньому державний устрій?

Г е н у е з е ц ь

Вигляд і будова міста

Серед рівнини височить пагорб, на якому стоїть саме місто. А передмістя розкинулися біля його підніжжя. Діаметр пагорба становить дві милі з лишком, окружність — сім миль. А що місто розташоване на схилах, то його площа насправді більша, ніж якби воно лежало на рівнині 3. Місто складається з семи великих поясів, або кілець, які мають назви семи планет 4. З одного пояса до іншого можна пройти однією з чотирьох брукованих вулиць крізь чотири брами, звернені на чотири сторони світу. Отже, місто побудоване так, що якби хтось приступом оволодів першим поясом, то другий йому довелось би брати з подвоєною витратою сил, а третій — з іще більшою, тобто щоразу треба було б подвоювати зусилля й засоби. Виходить, якби хто-небудь задумав підкорити це місто, мусив би брати його сім разів. Тим часом, на мою думку, неможливо здобути навіть один перший пояс, бо на підступах до нього споруджено велетенський земляний оборонний вал з кількома бастіонами, вежами, бомбардами 5 й ровами.

Увійшовши в місто північною брамою (вона окута залізом, але може легко підніматись і опускатись, а також щільно замикатися завдяки майстерно викуваним засувам, що заходять у глибокі заглибини одвірків), я побачив між першим і другим поясами рівний майданчик завширшки сімдесят кроків. Далі було видно великі будинки, сполучені з зовнішнім муром другого пояса в такий спосіб, що, можна сказати, становили з ним одне ціле. Вздовж тих будинків до половини їхньої висоти тяглися аркади, а на них — галереї для прогулянок, підперті гарними могутніми колонами, які оперізували аркади і утворювали щось на зразок перистилів 6 чи монастирських хідників. Кожний будинок мав вхід лише з внутрішнього, увігнутого, боку муру; у приміщення першого поверху люди могли заходити прямо з вулиці, а на вищі поверхи треба було підніматися мармуровими сходами, що ведуть у внутрішні коридори з дверима до кімнат, вікна яких виходять як на зовнішній бік будинку, так і на внутрішній. Кімнати відгороджені одна від одної

тонкими стінами. Опукла зовнішня стіна — завтовшки вісім п'ядей, увігнута — три; товщина міжкімнатних перегородок становить від однієї до півтори п'ядей.

Другий проміжок між поясами на три кроки вужчий від попереднього; за ним видно перший, зовнішній мур наступного пояса, з аркадами і галереями, а з внутрішнього боку тягнеться другий мур, з такими ж аркадами і галереями на колонах. Стіна над галереями, куди виходять двері верхніх помешкань, прикрашена чудовим розписом. Отак, проминувши всі проміжки й подвійні мури, складовою частиною яких є й будинки з зовнішніми галереями на колонах, дістаєшся нарешті до останнього проміжку, йдучи весь час по рівному грунту. А от минаючи подвійні брами, одну в зовнішньому, другу у внутрішньому мурі, треба підніматися по східцях, побудованих так, що ступати по них зовсім легко, бо вони йдуть навскіс і здіймаються непомітно. Вершина гори являє собою просторий майдан, на якому височить храм, справжній взірець будівельного мистецтва.

Ч е р н е ц ь

Дуже прошу тебе, розкажи про цей храм.

Г е н у е з е ц ь

Будівля храму на вершині гори

Передусім вражає досконалість його круглої форми. Храм не обведений муром, але спирається на могутні прекрасні колони. На величезний купол, зведений з дивовижною майстерністю, насаджений посередині, в самому зеніті, малий купол з отвором над самим вівтарем. Цей єдиний, оточений колонами вівтар стоїть у центрі храму, що має в окружності понад триста п'ятдесят кроків. Зовні на капітелі колон спираються арки, висунуті вперед кроків на вісім і підперті другим рядом колон, що стоять на грубому і міцному парапеті заввишки в три

лікті. Між ним і першим рядом колон ідуть нижні галереї, вимощені чудовою мозаїкою. На увігнутому боці парапету, розділеного багатьма широкими проходами, стоять кам'яні лави, а між внутрішніми колонами, що підтримують храм, є чимало гарних переносних крісел. На вівтарі — два великі глобуси; на одному зображено небосхил, на другому — землю. На склепінні 7 великого купола відтворено всі зірки від першої до шостої величини 8, подано їхні назви і в трьох віршованих рядках пояснено, який вплив на земні справи має кожна з них. Позначено там і полюси, а також великі й малі кола 9, розміщені перпендикулярно до горизонту, але не до кінця, бо заважає підлога; проте їхнє продовження можна простежити по колах, накреслених на глобусах вівтаря. Підлога храму сяє дорогоцінними каменями. Зі стелі звисає сім золотих світильників, що мають назви семи планет і палахкотять вічним вогнем. Навколо малого купола над храмом — кілька невеликих затишних келій, а за відкритим переходом над галереями, або аркадами, внутрішніх і зовнішніх колон є чимало просторих і гарних келій, де живуть священики та ченці — усього, мабуть, сорок дев'ять чоловік. Над малим куполом прилаштовано флюгер, що показує напрямок вітрів, яких розрізняють тут аж тридцять шість 10. Знають тут також, яку погоду на рік віщує кожен із них, які будуть зміни на суші й на морі, але тільки стосовно клімату. Там же, під флюгером, зберігається списаний золотими літерами сувій.

Ч е р н е ц ь

Прошу тебе, сміливий мандрівнику, розкажи докладно, як там правлять державою. Мені дуже цікаво це знати.

Г е н у е з е ц ь

Форма правління державою

Головою держави 11 в них є священик, який називається їхньою мовою "Сонце", що по-нашому означало б "Метафізик". Він має найвищу

владу як у світських, так і духовних справах; в усіх спірних питаннях йому належить остаточне вирішення. Його помічниками є три співправителі: Пон, Сін і Мор 12, що нашою мовою означає: Сила, Мудрість і Любов.

Влада Сили

Сила відає питаннями війни та миру, військової справи, він — верховний командувач на війні, але і в цьому відношенні не стоїть вище за Сонце. Йому підлягають воєначальники і солдати, він керує облогою міст, дбає про озброєння, укріплення, військові машини, відає зброярнями та ремісниками, які в них працюють.

Влада Мудрості

У віданні Мудрості — вільні мистецтва й ремесла, розмаїті науки, відповідні службовці, вчені й учбові заклади. Йому підлягає стільки службовців, скільки є наук. До них належать: Астроном, Космограф 13, Геометр, Історіограф, Поет, Логік, Ритор, Граматик, Медик, Фізик, Політик і Мораліст. Є в них книга під назвою "Мудрість", де міститься стислий і доступний виклад усіх наук. Її читають народові згідно звичаю піфагорійців 14.

Полегшене засвоєння наук завдяки картинам

За розпорядженням Мудрості, мури цілого міста, внутрішні й зовнішні, нижні й верхні, оздоблені чудовим розписом, де напрочуд виразно зображено всі науки. На зовнішніх стінах храму зображено зорі; під кожною з них у трьох віршованих рядках подаються відомості про її величину, силу та рух. Ці зорі можна побачити і на завісах храму, які опускаються кожний раз, коли священик промовляє до народу. Завдяки цьому його голос не губиться, а виразно доходить до слухачів.

На внутрішньому боці муру першого пояса впадає у вічі величезна кількість геометричних фігур. Такої кількості фігур не знали ні Архімед, ні Евклід 15. Накреслено їх у відповідній до висоти муру пропорції, і кожну супроводить стисле віршоване пояснення; можна там прочитати визначення, теореми тощо. На зовнішньому, опуклому боці муру розміщено величезне зображення всієї землі; поруч виділяються докладні карти поодиноких країн. Тут стислою прозою описано звичаї, закони, вдачу, походження й чисельність їхнього населення. Над алфавітом Міста Сонця накреслено також алфавіти, вживані у згаданих країнах.

На внутрішньому боці муру другого пояса, тобто другого ряду будинків, поміщено не лише зображення розмаїтих дорогоцінних і звичайних каменів, мінералів та металів, а й справжні зразки з доданими до них дворядковими поясненнями. На зовнішній частині муру зображено моря, річки, озера й джерела всього світу, а також вина, олії та різні рідини з поясненням їхнього походження, якості й призначення, а на виступах муру встановлено посудини, де зберігаються для лікування розмаїтих захворювань рідини, вік яких від сотні до трьохсот літ. А ще там змальовано також град, сніг, блискавки і взагалі всі атмосферні явища з відповідним віршованим описом.

На внутрішньому боці муру третього пояса намальовані всі види дерев і трав. Деякі з них ростуть там у горщиках на виступах стіни. В поясненнях до них указано їхню батьківщину, силу і властивості, зазначено, в чому полягає їхня схожість з небесними явищами, металами, частинами людського тіла, морським світом, яке їхнє застосування в медицині тощо. На зовнішньому боці муру відтворені всі породи риб — річкових, озерних і морських, описано їхні звички, особливості, способи розмноження, життя, розведення, користь кожної для світу і нас, а також їхню схожість з предметами небесними і земними, природними і утвореними в штучний спосіб. Я був дуже вражений, коли побачив рибу-єпископа 16, рибу-лаицюг, —панцир, —цвях, —зірку, —чоловічий член, які точно відповідали своїм виглядом предметам, що існують у нас. Можна там побачити і морських їжаків,

скойок, устриць і т. д.— одне слово, все, що у водному царстві заслуговує уваги, зображено там на чудових малюнках з супровідними письмовими поясненнями.

На внутрішньому боці муру четвертого пояса зображено всілякі породи птахів, їхні властивості, величину, звички, колір оперення, спосіб життя тощо. І Фенікса 17 там вважають птахом, що дійсно існує. На зовнішньому боці цього ж муру можна побачити всі види плазунів, а саме: змій, драконів, хробаків; і всі види комах: мух, комарів, ґедзів, жуків тощо з описом їхніх умов життя, властивостей, отруйності, а також з поясненням, у який спосіб можна використати їхню отруту.

На внутрішньому боці муру п'ятого пояса містяться зображення вищих видів земних тварин, причому в неймовірній кількості. Ми не знаємо навіть тисячної частини відомих їм тварин! Тому що їх тут безліч і вони величезних розмірів, то намальовано їх і на зовнішньому боці муру. Скільки там самих тільки порід коней! А яка досконалість зображення, які доречні пояснення!

На внутрішньому боці муру шостого пояса зображено найрізноманітніші ремесла з відповідними знаряддями та їхнім застосуванням у різних народів; подані вони за порядком їхньої важливості у супроводі необхідних пояснень. Поруч зазначено, хто яке ремесло винайшов. На зовнішньому боці цього муру намальовані творці наук, винахідники зброї та законодавці. Бачив я там Мойсея 18, Озіріса 19, Юпітера, Меркурія, Лікурга 20, Помпілія 21, Піфагора, Замолксіса 22, Солона 23 та багатьох інших. До речі, є тут зображення Магомета, якого вони, однак, мають за безглуздого і поганого законодавця. Зате на почесному місці я побачив постать Ісуса Христа й дванадцяти апостолів, яких тут вельми поважають і цінують. Бачив я Цезаря, Александра, Пірра, Ганнібала 24 та інших видатних діячів, які уславились на війні і в мирний час, у першу чергу римлян; зображення їхні поміщені на нижній частині муру, під аркадами. Коли я, зачудований, почав розпитувати, звідкіля вони знають нашу історію, мені пояснили, що в них високо цінується знання всіх мов і вони повсякчасно виряджають до країн

усього світу розвідників та посланців, доручаючи їм докладно вивчати звичаї, могутність, державний лад й історію того чи іншого народу, все, що в нього хороше і погане, а потім доповідати про це своєму урядові. Усе це їх дуже цікавить. Дізнався я там і про те, що бомбарди і мистецтво друку винайшли набагато раніше від нас китайці 25. Пояснення до цих зображень дають дітям наставники; отож діти без великих зусиль, немов для забави, ще до десятирічного віку знайомляться в наочний спосіб з усіма науками.

Влада Любові

Любов піклується передусім про дітородіння, стежить, щоб одруження чоловіків і жінок давало якнайдобірніше потомство. Вони кепкують з нас за те, що ми, попри велику дбайливість про поліпшення породи собак і коней, занедбуємо людський рід. В обов'язки цього правителя входить також піклування про виховання дітей, про лікування та виготовлення ліків, про сівбу та жнива, про збирання плодів, землеробство та скотарство, про засоби харчування, куховарство і взагалі про все, що стосується їжі, одягу і статевих зносин. Володареві Любові підпорядкована значна кількість наставників і наставниць, відповідальних за ці справи.

Метафізик керує державою через трьох названих співправителів; ніщо не діється без його відома. Отже, всі державні справи перебувають у віданні цих чотирьох осіб. Три співправителі одностайно погоджуються з думкою, яку висловить Метафізик,

Ч е р н е ц ь

А тепер поясни, будь ласка, їхній устрій — установи, посади, обов'язки, виховання, спосіб життя,— що це таке: республіка, монархія чи аристократія? 26

Г е н у е з е ц ь

Виникнення і необхідність найкращої держави

Народ цей прибув з Індії, втікаючи від навали монголів, що спустошили країну, а також від розбійників і гнобителів. На новому місці цей народ вирішив удатися до філософського способу життя на основі спільного володіння благами. І хоч спільність жінок не знайшла схвалення серед решти населення, у самому місті вона міцно утвердилась на тій підставі, що в них усе спільне. Розподіл усіх благ — у руках службовців, однак блага вважаються спільною власністю настільки, що ніхто тут не може собі нічого привласнити. Будь-яка власність, на погляд соляріїв, виникає й утверджується через те, що кожний з нас має власне житло, власну дружину і дітей. Звідси породжується себелюбство, бо, намагаючись здобути синові багатство й почесті та залишити йому в спадщину великий маєток, кожний з нас стає розкрадачем громадського добра. Багачеві й вельможі, звісно, нічого боятись, якщо ж людина слабка, бідна чи низького походження, то може стати скнарою, зрадником і облудником. Коли ж позбутися себелюбства, то залишиться тільки любов до громади.

Ч е р н е ц ь

Але в такому разі ніхто не захоче працювати, розраховуючи на те, що буде жити з праці інших; такий закид уже зробив Платонові Арістотель.

Г е н у е з е ц ь

Я не маю звички сперечатися, та все ж запевняю тебе, що вони палають такою любов'ю до батьківщини, яку годі собі уявити. Ця любов у них дужча, ніж у римлян, що, як відомо з переказів, добровільно йшли на смерть за батьківщину; дужча вона тому, що солярії в більшій мірі зреклися приватної власності 27. Щодо мене, то я переконаний: якби наших ченців і клініків не спокушала до гріха жадоба почестей, то й

вони б не розпаскуджувалися, не прагнули власності, а більше дбали про добро своїх ближніх.

Ч е р н е ц ь

Цю думку висловив, здається, святий Августин 28, та я вважаю, що дружба серед таких людей не може мати практичних виявів, оскільки вони не мають змоги робити одне одному взаємні послуги.

Г е н у е з е ц ь

Навпаки, для цього у них великі можливості. Щоправда,— і це варто підкреслити,— вони не мають потреби обмінюватись подарунками, бо кожен одержує все необхідне від громади, до того ж службовці пильно стежать за тим, щоб ніхто не одержував більше, ніж йому належить, і водночас щоб нікому не було відмовлено в найнеобхіднішому. А дружба в них виявляється на війні, під час хвороби, при змаганні в науках, коли вони допомагають одне одному і діляться знаннями; крім того, дружба в них знаходить вияв у похвалах, словах заохочення, взаємодопомозі при виконанні громадських обов'язків, взаємовиручці.

Ровесники називають один одного братами, а молодших на двадцять два роки називають синами 29. Службовці пильно стежать, щоб ніхто нікого не скривдив і щоб стосунки між людьми були істинно братські.

Ч е р н е ц ь

Яким чином?

Г е н у е з е ц ь

Про обвинувачення

Вони мають стільки урядовців, скільки ми розрізняємо чеснот. Отже, є в них посади, що мають назви: Великодушність, Мужність, Цнотливість, Щедрість, Справедливість (кримінальна й цивільна), Запопадливість, Щирість, Доброчинність, Вдячність, Веселість, Бадьорість, Стриманість і такі інші. На ці посади обираються люди, кого ще змалку, в школі, визнано за взірець такої чесноти. Оскільки в них не трапляється ні грабунків, ні зумисних убивств, ні насильств, ні кровозмішання, ні перелюбства, ні інших злочинів, що бувають у нас, то вони ведуть у себе боротьбу з такими вадами, як невдячність, злостивість, зарозумілість, лінощі, душевна пригніченість, бундючність, блазенство, обмова, брехня, яку ненавидять гірше від чуми. Винних карають тим, що відсторонюють їх від спільного столу, від спілкування з жінками або від різних почестей на такий строк, який суддя визнає необхідним для спокутування провини.

Ч е р н е ц ь

Скажи, а як вони обирають цих урядовців?

Г е н у е з е ц ь

Про одяг, виховання і вибори

Це важко пояснити тому, хто не знає до ладу їхнього способу життя. Перш за все хочу довести до твого відома, що чоловіки і жінки у них носять майже однаковий одяг, до того ж пристосований до військової справи. Проте якщо в жінок плащ сягає нижче колін, то в чоловіків він не доходить до колін. І всі у них навчаються разом. Протягом другого й третього року життя діти вчаться говорити і вивчають азбуку, прогулюючись попід мурами. Усіх дітей поділяють на чотири загони, якими керують четверо літніх вчених мужів. Згодом діти починають займатися гімнастикою, бігом, метанням диска та іншими вправами й іграми, що всебічно розвивають їхнє тіло. До сьомого року життя діти ходять скрізь босоніж і з непокритою головою. У цей час учителі водять

дітей у шевські майстерні, пекарні, кузні, до столярів, малярів тощо, щоб виявити нахили й обдарування кожного з них.

На восьмому році, після ознайомлення з основами математики за малюнками на мурах, учні відвідують лекції з природничих наук. На кожний предмет виділяють по чотири викладачі, які протягом чотирьох годин читають усім чотирьом загонам по черзі. Отже, поки одні займаються фізичними вправами або виконують суспільно корисну роботу, інші уважно слухають лекції.

Згодом усі вони беруться за вивчення складніших наук: математики, медицини тощо, причому на уроках постійно влаштовуються диспути і запальні дискусії. Відтак кожний одержує роботу в тій галузі науки чи в тому ремеслі, де він домігся найбільших успіхів. Вирішальне слово має тут наставник, що водночас є для учнів суддею. Учнів водять на поля й пасовища, щоб вони дивилися, як працюють селяни, і призвичаювалися до хліборобства та скотарства. І більшої пошани серед них заслуговує той, хто опанував більше мистецтв та ремесел і вміє їх добре застосовувати в житті. Через те й насміхаються вони з нас за те, що ми ремісників називаємо простолюдом, а благородними вважаємо тих, хто не знає ніякого ремесла, веде гультяйський спосіб життя і тримає безліч слуг, які ледарюють та розбещуються. З цих багатих домів, немов із розсадника пороків, плодиться в нас на шкоду державі сила-силенна дармоїдів і лиходіїв.

Решту урядовців обирають згадані чотири правителі: Сонце (О), Пон, Сін і Мор, а також керівники відповідних наук і ремесел, які добре знають, хто найбільш гідний керувати тим чи іншим ремеслом або очолювати якусь із чеснот. Почесних посад, як це буває в нас, ніхто в них сам для себе не домагається: на засіданні Ради урядовці висувають кандидатів, і кожний, хто знає цих осіб, висловлюється за або проти них.

Обрання О.

А от титул О може дістати лише той, хто знає історію всіх народів, їхні звичаї, релігійні обряди, закони, устрій республік і монархій, життєпис законодавців і винахідників наук та ремесел, будову й історію неба та землі. Він повинен також знатися на всіх ремеслах (це нескладно, бо за якихось два дні завдяки практиці й малюнкам, що полегшують засвоєння того чи іншого ремесла, можна навчитись одного з них, не набуваючи, зрозуміло, великої вправності). Не менш важливо знати фізику, математику й астрологію. Знанню мов для кандидата на цю високу посаду не надається великої ваги, тому що в цій країні багато перекладачів, роль яких виконують граматики. Зате конче потрібно для нього досконало опанувати метафізику й теологію, збагнути коріння, основи й суть усіх наук і мистецтв, подібності й відмінності між речами, збагнути необхідність, призначення й гармонію світу, міць, мудрість та любов божу, ступені буття та його відповідники в явищах небесних, земних, морських та божественних у такій мірі, в якій це доступно для смертного. Йому слід також вивчити твори пророків і астрологію. Таким чином, вони вже заздалегідь знають, хто стане О. Однак ніхто не може удостоїтися цієї почесті до того, як йому сповниться тридцять п'ять років. Ця посада лишається незамінною, поки знайдеться хтось мудріший від попередника та придатніший для керування країною.

Ч е р н е ц ь

Хіба може яка-небудь людина опанувати всі ці премудрості? Та й не здатний, по-моєму, керувати державою той, хто з головою поринув у науку.

Г е н у е з е ц ь

Чи можуть мудреці добре правити?

Таке саме зауваження зробив їм і я, на що вони мені відповіли: "Ми, звичайно, певні того, що всебічно освічена людина мудро керуватиме державою, на відміну від вас, бо ви ставите на чолі уряду неуків,

вважаючи їх здатними керувати тільки тому, що вони знатного походження або ж є обранцями панівної верстви. Наш О навіть при цілковитому браку досвіду в керуванні державою ніколи не стане ні мучителем, ні злочинцем, ні тираном саме через те, що наділений глибокою мудрістю. Щоправда, твій сумнів має сенс, але тільки для вас, оскільки ви вважаєте найвченішим того, хто краще знає граматику чи логіку. Арістотеля або якогось іншого автора. Для здобуття такої мудрості потрібна лише рабська пам'ять і марудна праця. Оволодіваючи такою мудрістю, людина тупіє, бо не намагається збагнути суть речей, а лиш засвоює книжні слова, тобто мертві знаки речей, що принижує душу. Як наслідок людина не здатна зрозуміти, яким чином бог керує світом, не знає звичаїв і законів, притаманних природі й різним народам. Цього не можна сказати про нашого О. Хіба спроможний оволодіти стількома мистецтвами й науками той, хто не вирізняється винятковим і всебічним обдаруванням, отже, й неабиякою здібністю правити державою? А крім того, людина, що займається лише однією наукою, виявляє хист до однієї галузі знання, до того ж почерпнутої з книг, не знає як слід ні її, ні інших, прирікає себе на відсталість і зашкарублість. Це не загрожує людині з гнучким розумом, яка сприймає різноманітні знання і від природи здатна проникати в суть речей. Саме такий розум повинен мати наш О. Крім того, як сам бачиш, у нашому місті знання здобувають з такою легкістю, що учні за один рік досягають більших успіхів, аніж у вас за десять чи п'ятнадцять років. Можеш сам перевірити на наших дітях".

Мене вразила слушність цих міркувань, до того ж я перевірив знання дітей, які добре розмовляли моєю рідною мовою. Бо так у них водиться, що кожна трійка учнів повинна знати або нашу мову, або арабську, або польську, або якусь іншу. Дозвілля дітям влаштовують у такий спосіб, щоб, відпочиваючи від занять, вони збагачувалися новим умінням. З цією метою їх виводять загонами в поле — бігати, стріляти з лука та аркебузи, метати спис, полювати на диких звірів, розпізнавати трави, камені й таке інше, а також вчитися хліборобства і тваринництва.

Трьом співправителям Сонця належить опановувати лише ті науки, що стосуються підпорядкованих їм справ: потрібні кожному з них загальні знання вони здобувають у наочний спосіб, але свою науку знають до тонкощів і, природна річ, краще, ніж хто-небудь інший. Наприклад, Сила досконало вміє їздити верхи, шикувати військо, знається на побудові табору, виготовленні всілякої зброї і військових машин, володіє військовими хитрощами і взагалі всією військовою справою. Проте ці співправителі неодмінно повинні бути й філософами, істориками, політиками та фізиками.

Ч е р н е ц ь

Тепер, коли твоя ласка, розкажи про засади їхнього життя й поясни, як вони призвичаюють до них молодь.

Г е н у е з е ц ь

Спільність життя й праці та розподіл занять між жінками і чоловіками

Житлові будинки, спальні, ліжка та інші необхідні речі — в них спільне добро. Але через кожних шість місяців керівництво визначає, хто де має спати: хто в першій спальні, хто в другій і т. д.; кожна з них позначена літерами над дверима. І в ремеслах, і в науках чоловіки та жінки працюють спільно, з тією різницею, що трудомісткі ремесла й роботи за містом виконують чоловіки, наприклад: орють, сіють, збирають плоди, молотять, а також збирають виноград. Зате доїти овець і виготовляти сир звичайно призначаються жінки. Вони також виходять на околицю міста вирощувати і збирати городину. Жінок призначають на такі роботи, які можна виконувати сидячи або стоячи, а саме: вони тчуть, прядуть, шиють, стрижуть волосся та бороди, виготовляють ліки й усілякий одяг. Але їм ніколи не доручають ні столярних робіт, ні ковальства, ні виготовлення зброї. Дозволяють їм займатися малярством, якщо котрась виявить хист до нього. Музика

повністю стала жіночою справою, оскільки вона в їхньому виконанні звучить приємніше; грають також і діти — на всіх інструментах, окрім труб і барабанів. Жінки куховарять і накривають на столи, але прислуговувати за столом — обов'язок хлопців і дівчат віком до двадцяти років. У кожному поясі є свої кухні, магазини, комори для посуду, харчів і напоїв. За роботою молоді наглядають поважні чоловіки і літні жінки, які відають слугами і мають право відшмагати або наказати відлупцювати недбалих і неслухняних. Разом з тим вони придивляються, хто як працює, і відзначають тих хлопців і дівчат, які краще від інших виконують свої обов'язки. Молодь прислуговує старшим, кому вже понад сорок років. Увечері, коли дорослі йдуть відпочивати, і вранці керівник та керівниця виділяють одного або двох з-поміж молодих, згідно з установленим чергуванням, прислуговувати в кожну спальню. Молоді прислуговують одне одному самі, і горе тому, хто ухиляється від такої взаємодопомоги.

Про споживання їжі

Столи розставлені в них у два ряди, а поряд стоять з обох боків лави. З одного боку столу сидять жінки, з другого — чоловіки, і, як у монастирських трапезних, панує повна тиша. Під час їди один з юнаків, сидячи на підвищеному місці, виразно й розбірливо читає співучим голосом якісь уривки з книжки, а урядовці обмінюються думками з приводу цікавих місць у тексті. Любо бачити, як спритне прислуговує громаді вродлива юнь у підперезаних одіннях, скільки друзів, братів, синів, батьків і матерів живуть разом у зразковій злагоді, статечності і любові. Кожний одержує серветку, тарілку, закуску і страви. Лікарі зобов'язані визначити кухарям їжу на кожний день: що варити літнім людям, що молодим і що хворим. Урядовці одержують порції більші й кращі, але частину з того віддають дітям, які вранці були особливо уважні на лекціях, активні у вчених дискусіях чи під час військових занять. Таке відзначення вважається однією з найбільших почестей. У святкові дні вони люблять поспівати за столом, а співають вони або в декілька голосів, або соло в супроводі цитри. Оскільки всі беруть рівну участь у домашньому господарстві, то ніколи і ні в чому не відчувають

нестатків. Шановним людям літнього віку довірено нагляд за кухнею і слугами в їдальні, вони також уважно стежать за чистотою спальних та інших приміщень, посуду, майстерень і комор.

Про одяг

На тіло солярії надягають білу сорочку, а на неї вбрання, що править одночасно за блузу й штани. Пошите воно без складок, розрізане згори від плечей до гомілок. З одного боку розрізу попришивані петельки, з другого — ґудзики, на які вони застібаються. Штани закінчуються підв'язками при самих кісточках. На ноги взувають довгі, що сягають до половини литок, шкарпетки з пряжками, а на них черевики. Поверх усього вдягають плащ. Одяг сидить на них вигідно й гарно; коли зняти плащ, дуже докладно окреслюється вся постать, так що ніякої вади приховати неможливо. Одяг міняють чотири рази в рік, тобто коли сонце вступає в знак Овна, Рака, Терезів і Козерога 30. При розподілі одягу лікарі й комірники зважають на роботу і потреби громадян. Аж дивно, які великі в них запаси всілякого необхідного одягу, теплого і легкого, залежно від пори року. Увесь одяг білого кольору, і перуть його щомісяця лугом або милом та іншими засобами.

Перший поверх будинків відведено під майстерні, кухні, комори, склади харчів, зброярні, їдальні й лазні. Можна митися також біля колон перистилів, звідки брудна вода стікає жолобами у водостічні канали. У кожному поясі є фонтани; вода, підведена трубами, б'є з них за допомогою особливого пристрою. Крім джерельної води, вони користуються і дощовою, що збирається на дахах і стікає наповненими піском трубами у цистерни. Купаються вони часто — за вказівками лікаря й керівника. Ремісники роблять свою роботу внизу, під аркадами, а вчені працюють нагорі, на балконах і галереях, де висять знамениті картини; богослов'я вивчають у храмі. При входах у будинки і на виступах міських мурів приладнані сонячні годинники, дзиґарі й прапорці, що показують час і напрямок вітру.

Ч е р н е ц ь

Розкажи мені про дітородіння.

Г е н у е з е ц ь

Про дітородіння і батьківське виховання

Жодна жінка не сміє вступати в статеві зносини з чоловіком до дев'ятнадцяти років, чоловікам не дозволяється мати потомство, поки їм не виповниться двадцять один рік, а якщо хто слабої будови тіла, то й більше. Декому дозволено й до цього терміну заходити в стосунки з жінками, але тільки з безплідними або вагітними, щоб ніхто не допускав протиприродних збочень. Начальники і начальниці старшого віку дбають про задоволення статевих потреб більш хтивих і збудливих представників молоді, дізнаючись про їхні потаємні бажання з довірчих розмов або під час гімнастичних вправ. Проте дозвіл розпочати статеві зносини дає тільки головний керівник у справах дітородіння — цю посаду займає досвідчений лікар, підпорядкований Любові, одному з трьох співправителів Сонця. Тим, кого викрили в розпусті, виносять догану і змушують носити протягом двох днів прив'язані до шиї черевики на знак того, що порушено природний порядок, тобто все стало догори ногами. Якщо хтось скоїть такий гріх удруге, може дійти навіть до кари смертю. Ті, хто втримується від статевих зносин до двадцяти одного року, тим паче до двадцяти семи, користуються великою пошаною й славляться публічно на зборах. Оскільки під час гімнастичних занять у палестрі чоловіки і жінки виступають голими, як це було у стародавніх спартанців, то наставники можуть визначити, хто здатний для злягання, хто млявий, а також які чоловіки та жінки будовою тіла найкраще підходять одне одному. Потім, після ретельного омивання, їм дозволяється мати статеві зносини кожної третьої ночі. Ставні й вродливі жінки паруються лише із ставними і сильними чоловіками, опасисті — з худорлявими і, навпаки, худорляві — з повнотілими, щоб вони добре і з користю доповнювали одне одного. Надвечір приходять хлопці і стелять їм ліжка, відтак вибрані пари йдуть спати згідно з наказом наглядача і наглядачки. Злягаються вони лише перетравивши їжу і після молитви богу Всевишньому. У спальнях стоять

гарні статуї славнозвісних чоловіків, жінки повинні їх споглядати 31, а тоді, звернувши крізь вікно погляд у небо, просити бога про гарне потомство. До години злягання пари сплять нарізно в окремих кімнатах. У визначений час наглядачка відчиняє двері, обох кімнат. Цю годину визначають астролог і лікар 32, які намагаються вибрати час, коли Венера і Меркурій перебувають на схід від Сонця в доброзичливому домі в доброму аспекті Юпітера, а також Сатурна і Марса або поза їхніми аспектами. Особливо корисні Сонце і Місяць, які здебільшого бувають афетами 33. Полюбляють також Діву в гороскопі 34, але стежать за тим, щоб у куті не було шкідливих планет, тому що вони заражають у квадратному і протилежному аспекті всі кути, від яких залежить основа життєвої сили і щастя людини у відповідності до гармонії всесвіту в цілому і його частин. При народженні дитини вони звертають увагу не стільки на супровід у розташуванні планет 35, скільки на хороші аспекти. На супровід зважають при заснуванні міста й коли встановлюють новий закон, але уважно стежать, щоб панівними планетами не виявилися Марс і Сатурн, крім тих випадків, коли ці планети займають якнайкраще положення. Беруть вони також до уваги розташування нерухомих зірок.

Вважається ганьбою, якщо майбутні батьки протягом трьох днів до злягання не дотримують статевої чистоти і не утримуються від нечесних учинків або не миряться з богом небесним і не виявляють йому покори. Не стосуються ці правила тих, хто має зносини з жінками безплідними або вагітними, або легкої поведінки, для насолоди, або за лікарською порадою, чи під впливом пристрасті. Урядовці, які заодно є священиками, а також учені наставники можуть ставати батьками тільки тоді, коли протягом ряду днів дотримуються багатьох додаткових настанов. Річ у тім, що від напруженої розумової діяльності слабне їхня життєва снага й мозок їхній не витворює сили, бо вони постійно заглиблені в якісь роздуми і через те приводять на світ хирляве потомство. Цьому солярії намагаються рішуче зарадити, отже, тих мудреців зводять з жінками жвавими, діяльними і гарними. А чоловіків невгамовних, метких, рухливих і запальних — з жінками повними і лагідної вдачі. Твердять також, що досконалої будови тіла, яка сприяє

схильності людей до чеснот, не можна досягнути в штучний спосіб — вправами, і гадають, що порочні від природи люди працюють добре лише зі страху перед законом чи перед богом, а як немає цього страху, то вони або тайкома, або явно завдають шкоди державі. Тому-то всю увагу, кажуть, треба присвятити дітонародженню й цінувати природні якості батьків, а не посаг чи оманливу знатність походження.

Якщо якась жінка не завагітніє від одного чоловіка, її зводять з іншим. Якщо ж і тепер вона виявляється безплідною, її віддають у загальне користування, зате позбавляють тих почестей, якими вшановують матрон у раді, що відає справами продовження роду. Це правило впроваджено для того, щоб жінки не протидіяли вагітності заради розпусти. А ті, що зачали, звільняються від будь-якої фізичної праці на строк до п'ятнадцяти днів. Відтак вони беруться за легку роботу, щоб зміцнити плід і відкрити для нього приплив живлення, далі, поступово переходячи щораз до важчих робіт, набираються сили, їжу їм дозволяється споживати тільки приписану лікарями, корисну для них. Після пологів матері самі годують немовлят і виховують їх у громадських будинках, призначених для цієї мети; годують їх груддю протягом двох років і довше, залежно від вказівок Фізика. Вигодувана грудьми матері дитина переходить під опіку начальниць, якщо це дівчинка, і начальників, якщо це хлопчик. Тоді разом з іншими дітьми вони, немов граючись, вивчають азбуку, розглядають картини, бігають, прогулюються й борються; вчать історію та мови за допомогою малюнків. Носять гарний барвистий одяг. Після шести років діти приступають до вивчення природничих наук, згодом знайомляться з іншими предметами, відповідно до рішення керівництва, потім — з ремеслом. Дітей, котрі недосить здібні, відправляють на село, але тих із них, котрі зарекомендують себе добре, повертають до міста. Все ж здебільшого ровесники мають однакові здібності, а також вдачу і зовнішній вигляд, тому що народилися під тим самим сузір'ям. Звідси і походить непорушна й велика згода в суспільстві, а громадянам властиві взаємна любов і готовність прийти на допомогу одне одному.

Про надавання імен

Імена в них вибираються не довільно, а даються Метафізиком на підставі очевидних прикмет кожного громадянина, як це було у звичаї в стародавніх римлян. Тим-то один називається "Гарний", інший — "Носаль", ще інший — "Товстоногий", цей — "Суворий", той — "Худий" і так далі. А якщо хтось відзначиться своєю майстерністю або вславиться якимсь видатним подвигом на війні чи в мирний час, то він одержує додаткове ім'я, залежно від того, чим уславився, наприклад: "Великий Живописець", "Золотий", "Досконалий", "Спритний", "Хоробрий", "Мудрий", "Великий, або Неперевершений Переможець"; від назви переможеного ворога, як-от: "Африканський", "Азіатський", "Тосканський"; або якщо хтось переміг Манфреда чи Тортелія, то його звуть: "Манфредій", "Тортелій" тощо. Імена ці присвоюють високі урядовці під схвальні оплески і звуки музики, дуже часто нагороджуючи того, хто відзначився, вінком, відповідно до подвигу чи майстерності. Бо золото й срібло в них ціняться тільки як матеріал для виготовлення посуду або прикрас, які становлять громадське добро.

Ч е р н е ц ь

Скажи-но, будь ласка, чи не притаманна їм заздрість і чи не боляче тому, кого не вибрали начальником чи на якусь іншу посаду, якої він домагався?

Г е н у е з е ц ь

Про викорінення заздрості і честолюбства

Аніскілечки. Річ у тому, що в кожного є все, що йому потрібно, навіть утіх йому не бракує. Дітородіння вони розглядають як священну справу, яка має на меті добро держави, а не особисте добро окремих осіб. Через те вважають, що в цьому ділі слід беззастережно коритися властям. Наші докази на користь того, що людині природно мати власну дружину, дім і дітей, бо вона хоче знати і виховувати своє потомство, вони спростовують, доводячи, що дітородіння має на меті збереження

роду людського, як твердить святий Фома 36, а не однієї особи. Отже, розмноження має на меті добро суспільства, а інтереси окремих осіб лише остільки, оскільки вони є членами суспільства. Зваживши, що приватні особи звичайно не дбають про гарне потомство і погано виховують своїх дітей, від чого суспільству буває велика шкода, священний обов'язок відповідати за цю справу — як головну передумову процвітання держави — солярії довіряють представникам влади. Тим-то майбутні батьки і матері добираються з найкращими природними даними, згідно з засадами філософії. На думку Платона 37 , добір цей повинен проводитися шляхом жеребкування, щоб ті, кого не допускають до гарних жінок, в нападі заздрощів і гніву не повстали проти влади. Він вважає також, що чоловіків, нездатних запліднювати вродливих жінок, власті повинні хитро обманювати при жеребкуванні, так, щоб їм завжди діставались визначені жінки, а не ті, яких вони самі бажають.

У чому полягає краса жінок

Але в соляріїв відпадає необхідність вдаватись до такого роду хитрощів, щоб бридким чоловікам діставались негарні жінки, з тої простої причини, що в них взагалі немає негарних. Річ у тім, що завдяки здоровій праці у жінок шкіра набуває гарного кольору, їхнє тіло міцнішає, вони стають ставними і жвавими; вродлива жінка для них це передусім жінка бадьора й струнка. Тому страта чекає на ту жінку, яка зважилася б підмальовувати обличчя, щоб надати собі штучної вроди, або носити взуття на високих підборах, щоб здаватись вищою на зріст, або вдягати на себе плаття з довгим шлейфом, щоб сховати потворні ноги. Навіть якби яка надумалася таке зробити, то в неї не було б для цього можливості. Бо хто дав би їй засоби для такої забаганки? На їхню думку, такого роду зловживання постають у нас внаслідок неробства й лінощів, ось чому наші жінки втрачають гарний колір шкіри, бліднуть, в'януть і миршавіють. Через те вони змушені фарбуватись, носити високе взуття, намагаються подобатись не міцною будовою тіла, а розніженою тендітністю. Так вони гублять природні дані, підриваючи заодно здоров'я своє власне і свого потомства. Далі, коли хтось запалає пристрасним коханням до якоїсь жінки, то закоханим дозволяють

розмовляти між собою, жартувати, дарувати одне одному вінки з квітів чи листя, присвячувати вірші. Але якщо їхні взаємини можуть зашкодити потомству, то статеві зносини їм не дозволяються, хіба що тоді, коли жінка вагітна (це чоловікам особливо на руку) чи безплідна. Зрештою, кохання в них виявляється радше в дружбі, аніж у чуттєвій хтивості.

Предметам домашнього вжитку і харчам вони не надають особливого значення, тому що кожний одержує все необхідне, однак цінуються ці речі лише тоді, коли стають почесною нагородою. Бо на свята держава нагороджує героїв і героїнь — як правило, під час бенкетів — або гарними вінками, або смачними стравами, чи ошатним одягом.

Про колір одягу

Удень і в межах міста всі носять білий одяг) а вночі й за містом вдягають одяг червоного кольору, з вовни або шовку. До чорного кольору вони відчувають відразу, немов до нечисті, тому і недолюблюють японців, яким до вподоби темний колір.

Проти гордовитості Найгіршою вадою в них вважається пиха, і до зарозумілих людей вони ставляться з глибоким презирством, через те прислуговування за столом, роботу на кухні, доглядання хворих та інші подібні обов'язки не вважають приниженням. Будь-який вид праці називають наукою. Твердять, що ногам ходити, задові випорожнюватись так само почесно, як очам дивитись на світ і язику говорити; адже очам належить виділяти сльози, язикові — слину; так само справа стоїть з випорожнюванням 38. Тим-то кожний справно виконує все, що йому доручають, як найпочеснішу роботу.

Що дає суспільно корисна праця?

Немає в них рабів, які розкладають мораль, бо солярії самі задовольняють свої потреби і навіть з лишком. У нас, на жаль, не так. у

Неаполі 39, приміром, живе сімдесят тисяч душ, а з них працює ледве десять чи п'ятнадцять тисяч, причому від непосильної і безнастанної праці вони гибіють і вироджуються. А решта, тобто дармоїди, хиріють від неробства, жадоби наживи, тілесних недуг, розпусти, лихварства та інших вад; до того ж ці нероби псують і розбещують безліч людей, тримаючи їх у кабалі, нужді й раболіпстві, заражаючи їх власними пороками. А це завдає непоправної шкоди і суспільству взагалі, і суспільно корисним справам. Хліборобством, військовою справою, мистецтвом і ремеслом займається у нас жменька людей і то абияк та з великою нехіттю.

Тим часом у Місті Сонця, де обов'язки, мистецтва, ремесла й роботи розподілені між усіма, кожному випадає працювати не більше чотирьох годин денно; решту часу громадяни можуть присвятити цікавим науковим дослідженням, диспутам, читати, писати, прогулюватися — тобто розвивати свій розум і тіло, і все це вони роблять залюбки. Не дозволені тут ігри, в які грають сидячи, як-от: гра в кості, крем'яхи, шахи тощо. Зате вони охоче грають у м'яча, гилку, обруч, борються, метають спис, стріляють з лука, аркебузи тощо.

Вони твердять також, що злидні призводять до душевної ницості, підступності, лукавства, роблять з людини злодія, запроданця, покидька, брехуна, клятвопорушника і т. д.; багатство ж породжує пиху, зарозумілість, неуцтво, від нього люди стають облудниками, ошуканцями, зрадниками, грубіянами, себелюбцями і т. д. Лише усуспільнення власності робить усіх водночас багатими і заодно бідними; багатими — тому що вони все мають, бідними — тому що в них немає ніякої власності. Внаслідок цього не вони служать речам, а речі їм. З уваги на це вони славлять благочестивих християн, особливо ж звеличують життя апостолів 40.

Ч е р н е ц ь

Усе це, на мою думку, виглядає прекрасно й розумно, але спільність жінок — надто складна справа. Щоправда, св. Климент Римський 41

каже, що жінки, відповідно до вчення апостолів, повинні бути спільними, і хвалить Платона та Сократа, які те саме проповідували. Але Глоса 42 тлумачить цю спільність жінок як слугування всім, а не в розумінні спільного ліжка. Та й Тертулліан 43 погоджується з Глосою, доводячи, що в перших християн усе було спільне, за винятком жінок, які тільки в справі слугування були спільними.

Г е н у е з е ц ь

Міркування про спільність жінок

Я особисто не дуже знаюсь на тому. Тільки зумів помітити, що у соляріїв існує спільність жінок і в справі слугування, і щодо ліжка. Але так буває не завжди і не так, як у тварин, котрі кидаються на першу-ліпшу самку. Бо в соляріїв спільність жінок служить лише для продовження роду, і то в певному порядку, про що я вже згадував. Гадаю, однак, що вони можуть стосовно цього помилятися. Самі вони, щоправда, на свій захист посилаються на думку Сократа, Катона 44, Платона і св. Климента, хоч, як ти твердиш, неправильно її розуміють. Кажуть, що св. Августин палко схвалював общину, але не спільність подружнього ліжка, тому що це єресь миколаїтів 45. Наша церква мириться з приватною власністю не стільки для того, щоб домогтися більшого добра, як для того, щоб уникнути більшого зла. Можливо, однак, що солярії коли-небудь облишать цей звичай, бо в підпорядкованих їм містах спільною є тільки власність, а ні в якому разі не жінки, окрім того, що вони слугують усім і спільно ремісникують. Щоправда, солярії пояснюють таке становище відсталістю людей, які, мовляв, недостатньо обізнані з філософією. Проте вони посилають своїх громадян вивчати звичаї інших народів і завжди засвоюють усе, що в них найкраще. Безперечно, спосіб життя соляріїв сприяє тому, що жінки оволодівають військовою справою й ремеслами. Приглянувшись до цих жінок, я погоджуюся з Платоном; докази нашого Каєтана 46 не дуже мене переконують, а Арістотелеві — зовсім не переконливі 47.

Що в них досконале й гідне наслідування, це те, що ніяка тілесна вада не дає підстави до ледарювання. Виняток становить лише похилий вік, але навіть літніх людей запрошують на наради. Хто кульгавий, той стоїть на варті, тому що має зір і може пильнувати; сліпі чешуть руками вовну, скубуть пух для перин і подушок; ті, хто не має ні очей, ні рук, приносять користь суспільству своїм слухом, голосом і т. д. Зрештою, якщо хтось володіє хоч одною рукою, одержує доступну йому роботу на селі. Таким людям дають добре утримання: вони виконують також обов'язки спостерігачів, повідомляючи державу про все, що дізнаються.

Ч е р н е ц ь

Про військову справу

Розкажи тепер, будь ласка, про військову справу, а також про мистецтва й ремесла, про науку і, нарешті, про їхню релігію.

Г е н у е з е ц ь

Силі — одному з трьох співправителів, підпорядковані: начальники озброєння, артилерії, кінноти, піхоти, інженерної справи, воєнної науки та інші. Цим начальникам підлягають у свою чергу інші керівники і численні знавці різних галузей військової справи. Крім того, Сила відає атлетами, які ведуть військові навчання з усіма громадянами. Ці атлети, люди зрілого віку,— досвідчені вчителі: вони навчають володіти зброєю хлопців, яким виповнилось дванадцять років і які вже раніше набули навичок у боротьбі, бігу, метанні каменів тощо під наглядом нижчих наставників. Далі молодь набуває вміння битися з ворогом, оборонятися проти кінноти і слонів, володіти мечем, списом, луком, пращею, їздити верхи, нападати, відступати, зберігати військовий стрій, допомагати товаришам по зброї, запобігати нападу ворогів і перемагати їх. Жінки також здобувають військові знання під керівництвом своїх наставників і наставниць, щоб у разі необхідності могли допомагати чоловікам у бою на підступах до міста або боронити його мури, коли ворог зненацька

спробує взяти його приступом. За зразок солярійському жіноцтву править доблесть спартанок і амазонок 48.

Завдяки вправам солярії вміють влучно стріляти з аркебузи, відливати кулі із свинцю, метати камені з мурів, відбивати ворожі напади і відвикають від будь-якого страху ще й тому, що за боягузтво у них суворо карають. Смерті вони зовсім не бояться, бо всі, як один, вірять у безсмертя душі і вважають, що душі, залишаючи тіло, приєднуються до духів добрих або злих, залежно від заслуг чи гріхів під час життя на землі. Хоч своїми поглядами вони нагадують брахманів 49 і піфагорійців, але не визнають переселення душ, за винятком поодиноких випадків та за особливим велінням божим. Вони жорстоко карають ворогів держави і релігії, як негідних будь-якої поблажливості. Через кожних два місяці влаштовують огляд війська, а щоденно проводять військові навчання або в межах міста, або верхи на конях у полі. Не обходиться й без лекцій з військової справи; великого значення вони надають читанню історій Мойсея, Ісуса Навіна 50, Давида, Маккавеїв 51, Цезаря, Александра, Сціпіопа, Ганнібала та інших полководців, потім кожний висловлює свою думку, хто з цих воєначальників учинив де гарно, а де погано, де корисно, а де недостойно, на закінчення наставник відповідає на запитання і підсумовує обговорення.

Ч е р н е ц ь

Якщо їм так добре живеться, то з ким же вони ведуть війни і заради чого?

Г е н у е з е ц ь

Якби навіть відпала потреба воювати, вони не припинили б займатися військовим навчанням і мисливством, щоб не розніжитись і не дати себе заскочити зненацька. Зрештою, на цьому острові є ще чотири царства, які дуже заздрять їхньому добробуту, правителів хвилює, що

населення хотіло б жити за образом і подобою соляріїв і воліло б краще підкорятись їм, аніж владі своїх царів. Через те сусідні держави часто починають війни проти соляріїв під тим приводом, що буцімто ті привласнили собі їхні землі й живуть безбожно, не будучи ідолопоклонниками і не визнаючи забобонів язичників та стародавніх брахманів. Нападають на них як на бунтівників також індійці, яким солярії раніше підкорялись, і тапробанці, під зверхністю яких спочатку перебували.

Про спосіб ведення війни

Усе ж перемога завжди залишається на боці соляріїв. Якщо вони стають жертвою вторгнення, якщо їхніх громадян образять чи пограбують або коли їхні союзники потраплять у халепу чи інші, гноблені самодержцями, міста попросять допомоги в боротьбі за визволення, солярії негайно скликають нараду. Насамперед навколішки моляться богу, щоб надихнув їх на щонайкраще рішення, потім усебічно розглядають обставини справи і тільки тоді оголошують війну. Спочатку виряджають до ворогів священика, якого звуть посередником; той вимагає повернути награбоване добро або припинити утиск союзників чи покласти край тиранії. У разі відмови він оголошує війну, звертаючись до бога помсти Саваофа з благанням наслати погибель на тих, хто відстоює несправедливу справу. Якщо ворог затягує відповідь, священик дає час для роздумів; коли має справу з царем — одну годину, коли з республікою — три години. Усе це робиться для того, щоб запобігти підступу. Ось так починають вони війну проти зухвалих порушників природного права 52 й релігії.

Після оголошення війни всіма воєнними діями керує заступник Сили. Сила, подібно до римського диктатора, діє у всьому на власний розсуд і за власною волею, щоб не допустити шкідливого зволікання. Однак у справах особливої ваги він радиться з О, Мудрістю й Любов'ю. Проте до початку війни на Великій Раді доповідач викладає причини війни й обґрунтовує законність задуманого походу. До складу цієї Ради входять усі, кому виповнився двадцять один рік і більше.

Варто зазначити, що в їхніх арсеналах зберігається всілякого роду зброя, яку часто випробовують під час військових навчань. На зовнішніх стінах міста розміщені в достатній кількості бомбарди, біля них стоїть напоготові обслуга. Мають вони також іншу новітню зброю, наприклад, гармати, які доставляються на поле бою возами. Усе інше спорядження й харчі перевозять на мулах, ослах та підводах. Коли стоять табором у відкритому полі, всередині розміщують обоз, гармати, вози, драбини й облогові машини. Б'ються солярії довго й запекло, потім їхні загони відступають, кожний під свій прапор. Введені в оману вороги переслідують їх, гадаючи, що ті готуються до втечі. Тоді військо соляріїв розступається праворуч і ліворуч, їхній командувач дає артилерії наказ стріляти розжареними ядрами, а потім, передихнувши, з новим завзяттям і з новими силами вони атакують розгубленого ворога. Воєнних хитрощів їм не позичати. Своїми воєнними підступами і машинами солярії перевершують усі народи. Отаборюються вони за римським зразком: ставлять намети й окопуються валом і ровом з неймовірною швидкістю. Керують цими роботами, воєнними машинами і гарматами особливі начальники, а лопатою й сокирою вміє орудувати кожен вояк. П'ять, вісім або й десять воєначальників складають військову раду, до якої обираються найдосвідченіші у вмінні шикувати бойовий стрій і найбільш обізнані з військовими хитрощами. Вони дають накази своїм загонам, відповідно до погоджених на нараді рішень. Є в них звичай брати з собою кінний загін озброєних хлопців, щоб вони привчалися до війни і звикали, як вовченята й левенята, до вигляду крові. У скрутну хвилину їх відводять у безпечне місце разом з озброєними жінками, яких багато при війську. А після битви ці жінки і хлопці доглядають воїнів, перев'язують рани, услуговують їм, підбадьорюють лагідними словами і пестощами. Дивне диво, чого домагаються вони такою поведінкою! Воїни, щоб показати свою хоробрість жінкам і дітям, вершать геройські подвиги. Так любов робить їх переможцями. Той, хто при штурмі першим видерся на мур ворожого міста, одержує після битви від жінок і хлопців почесний вінок з трави при лунких вигуках війська; того, хто врятував життя товаришу по зброї, нагороджують вінком з дубового листя 53; хто умертвив тирана, той дарує храмові зброю, зняту з убитого, і одержує від О наймення, яке

відповідає його подвигу. Багатьох відзначають для заохочення іншими вінками.

Вершники озброєні списом і двома прив'язаними до чепрака пістолями з гартованої сталі, дещо звуженими при дулі, завдяки чому кулі з них пробивають наскрізь будь-який залізний панцир. Окрім цього, вони мають меч і кинджал. Інші вершники, важкоозброєні, послуговуються залізними здоровенними палицями. Річ у тім, що коли ні меч, ні пістоль не можуть пробити залізну зброю ворога, тоді вони вдаються до цих палиць: кидаються на супротивника, як Ахілл на Кікна 54, замахуються й звалюють його на землю. До палиці причеплені два ланцюги завдовжки в шість п'ядей з залізними кулями на кінцях. Закинуті на ворога, ці ланцюги оповиваються навколо шиї, немов зашморг, скидають супротивника з коня, і він розпластується долі.

Секрет, як правити конем за допомогою ніг

Для того, щоб зручніше послуговуватися цими палицями, вершники правлять поводами коней не руками, а ногами. Робиться це в такий спосіб. Поводи перехрещуються на чепраку сідла, і кінці їх прикріплені пряжками не до ніг, а до стремен. Стремена ж мають з зовнішнього боку залізні кулі, а всередині — трикутник. Отож, натискаючи навперемінно ногами трикутник, вершник приводить його в рух, а той у свою чергу змушує обертатись кулі, прикріплені пряжками до стременного ременя. Завдяки цьому вершник з неймовірною швидкістю натягає або відпускає уздечку, рухом правої ноги повертає коня наліво, а лівою скеровує праворуч 55. До цього не додумалися навіть татари. Вони, щоправда, правлять поводами за допомогою ніг, але не вміють їх ні скручувати, ні натягувати, ні відпускати, як то роблять солярії за допомогою прикріпленого до стремен блока.

Битву починає легка кіннота прицільним вогнем з аркебуз, потім ідуть в атаку загони списників, насамкінець вступають у бій пращники. Вони тут у високій ціні й діють у такому порядку, в якому чергуються нитки в основі тканини: одні виступають уперед, інші тим часом

відходять назад, і так далі навперемінно. Велику силу являють собою загони воїнів, озброєні довгими списами. Завершується битва боєм мечоносців. Після закінчення війни влаштовуються тріумфи за звичаєм римлян, навіть гучніші, правляться подячні молебні богу; тоді приходить у храм воєначальник, а поет чи історик, який був із ним у поході, як тут прийнято, розповідає про його успіхи, а також про невдачі. Верховний правитель нагороджує воєначальника лавровим вінком, а найхоробрішим воїнам вручають почесні подарунки і на багато днів звільняють від громадських обов'язків. Останнє не дає їм великого задоволення, бо солярії не звикли ледарювати і тому самохіть допомагають у роботі друзям. І навпаки, переможених з власної вини або тих, хто випустив з рук перемогу, оцінюють з неприхованою зневагою. А хто перший кинувся тікати з поля бою, той може уникнути смерті тільки тоді, коли все військо поклопочеться за нього і окремі воїни візьмуть на себе частину його покарання. Але така поблажливість виявляється вкрай рідко і лише тоді, коли існують пом'якшувальні обставини. Того, хто не врятував товариша зі свого загону чи воїна союзників, шмагають різками; того, хто не виконав наказу, кидають у яму на розтерзання диким звірам; при цьому дають йому палицю, і якщо він подужає левів і ведмедів, які там сидять (а це майже неможливо), його помилують.

У підкорених містах або тих, що здались добровільно, все майно негайно переходить у спільне користування, солярії ставлять там свій гарнізон, присилають своїх службовців, городяни поступово засвоюють звичаї Міста Сонця — спільної для всіх столиці. Потім посилають своїх дітей на безкоштовне навчання.

Про розвідників та їхнього керівника, про організацію варти і розпорядок її роботи та про інші подробиці укладу життя в самому місті і поза його межами розповідати було б надто довго. Зрештою, ти сам можеш усе це собі уявити. На ту чи іншу посаду обирають уже з дитинства, враховуючи природні нахили й розташування зірок, яке вивчають при народженні дитини. Через те кожний у них, працюючи згідно з природженими уподобаннями, виконує свої обов'язки сумлінно

й радо, тому що вони людям до душі. Те саме можна сказати про військову службу та інші громадські обов'язки.

Місто охороняється вдень і вночі вартою, розставленою біля чотирьох брам і на зовнішніх укріпленнях сьомого пояса, на бастіонах, вежах і внутрішніх валах. Вдень вартують жінки, вночі — чоловіки. Це запроваджено з тією метою, щоб люди не захиріли від бездіяльності й завжди були напоготові в разі непередбачених подій. Озброєних вартових розводять під барабан і музику, коли сонце стоїть на вечірнім прузі.

Солярії залюбки полюють, вважаючи, що полювання — це прообраз війни; з нагоди свят влаштовуються на деяких майданах піші та кінні ігри; потім люди насолоджуються музикою тощо. Охоче прощають своїм ворогам провини й образи, а після перемоги роблять їм добро. Якщо постановили зруйнувати мури ворожого міста чи стратити декого з ворогів, то роблять це звичайно в день перемоги над ворогом. А далі до ворогів ставляться з незмінною доброзичливістю, бо мета війни, на їхню думку, полягає не в тому, щоб вигубити ворога дощенту, а щоб його морально вдосконалити. Коли між двома соляріями виникне сварка внаслідок образи чи з якоїсь іншої причини (а сперечаються вони між собою майже виключно у справах честі), то правитель і підпорядкований йому начальник карають винного тайкома, якщо образа була фізична й заподіяна у пориві гніву; у випадку словесної образи рішення відкладається до війни, бо гнів, як вони кажуть, слід вивергати на ворога. Хто в бою відзначиться більшою хоробрістю, за тим визнають правоту, а його противнику доводиться миритися з таким рішенням. Кара встановлюється згідно з засадами справедливості. Дуелі в них заборонені 56. Хто твердить, що правда на його боці, повинен довести це на війні, яку веде держава, а не в поєдинку.

Ч е р н е ц ь

Це дуже мудре правило. Інакше серед них могли б виникнути різні угруповання, що завдали б шкоди країні, призводячи до міжусобної

війни, а це, в свою чергу, викликало б появу тирана, як це було в Римі й Афінах. Тепер розкажи, коли твоя ласка, що звичайно роблять солярії, якими вони займаються справами?

Г е н у е з е ц ь

Про види праці

Ти вже, мабуть, чув, що всі вони повинні бути вмілими воїнами, обробляти землю, вирощувати худобу. Кожний громадянин зобов'язаний оволодіти цими заняттями, котрі, на їхній погляд, є найпочеснішими. Що більшою кількістю ремесел і мистецтв хтось володіє, то більшу йому виявляють повагу. Так у них уже заведено, що братися до якогось діла дозволяють тому, в кого помітять більші до нього здібності. Найважчі ремесла, як ковальство, мурування тощо, користуються особливою пошаною. Ніхто не цурається їх, тим паче, що нахил до них виявляється від народження. При такому розподілі праці кожний має змогу присвятити себе ділу, яке не тільки не шкодить його здоров'ю, а, навпаки, зміцнює його. Легшими ремеслами займаються жінки. Всі повинні вміти плавати; з цією метою споруджено басейни за містом і в самому місті поблизу водограїв. Торгівля в соляріїв слабо розвинена, хоч вони знають ціну грошей і карбують монету для утримання послів та людей, яких виряджають вивчати чужі землі. З різних країн світу прибувають в їхнє місто торговці для закупівлі надлишків усілякого добра; солярії, однак, не хочуть продавати їх за гроші, а віддають в обмін: на товари, яких у них немає, часом навіть купують їх. Діти соляріїв страшенно сміються, коли бачать, яку силу-силенну товарів купці віддають за якісь нікчемні гроші. Але старим людям не до сміху, бо вони бояться, що раби й чужоземці можуть зіпсувати звичаї їхнього суспільства. Тим-то займаються торгівлею неподалік від міських воріт, а військовополонених або продають, або призачають для копання ровів чи для інших важких робіт поза межами міста.

Про охорону полів Для охорони полів солярії повсякчасно висилають чотири загони воїнів разом з трудівниками. Виходять вони з чотирьох

брам, звідки бруковані дороги ведуть до самого моря. Дороги ці споруджено для зручнішого перевезення товарів і в'їзду чужоземних гостей.

Про гостинність

До чужоземців вони ставляться особливо ввічливо й щедро. Протягом трьох днів їх утримують на державний кошт. Насамперед миють їм ноги, далі показують місто й пояснюють принципи його устрою, запрошують у Раду і на громадські трапези. Для обслуговування й охорони гостей виділяються окремі люди. Тих, які виявили бажання стати громадянами Міста Сонця, поселяють за містом на місячний іспитовий термін. Потім ще один місяць вони живуть у самому місті. Нарешті після відповідної ухвали їм надають право громадянства, для чого треба пройти ще певні обряди, скласти присягу тощо.

Про хліборобство

Особливо цінується тут хліборобство. Жодна п'ядь землі не залишається необробленою. Зважають при цьому на вітри і прихильні зірки. Залишивши в місті жменьку людей, солярії виходять озброєні на поля, щоб орати, сіяти, підгортати, полоти, жати хліб, збирати городину та виноград. Працювати вони йдуть із сурмами, бубнами, прапорами 57. За кілька годин гуртом встигають упорати ту чи іншу роботу. Для перевезення вантажів у них є обладнані вітрилами вози, які можуть рухатись навіть проти вітру, а коли вітру немає, то завдяки хитромудрій будові коліс важезний вантаж тягне одна тварина. Незабутнє видовище! У той час, як інші працюють, вартові загони по черзі обходять лани. Землю вони не удобрюють ні гноєм, ні мулом, бо вважають, що від цього псується насіння, а те, що виросло на удобрених ланах, скорочує життя і ослаблює людину 58, так само як жінки, котрі зобов'язані своєю красою рум'янам, а не тілесним вправам, родять хирляве потомство. Тому вони не "прикрашають" землю, а дбайливо її обробляють, причому застосовують таємні засоби, які сприяють швидшому проростові насіння, приносять щедрий урожай, запобігають загниванню. Поради щодо

сільського господарства їм дає книга під назвою "Хліборобство". Орють вони тільки ту частину землі, що потрібна для вирощування хліба, а решту віддають під пасовища для худоби.

Про тваринництво

Благородна справа розведення й годівлі коней, корів, овець, собак взагалі усіляких порід свійських і приручених тварин цінується у них дуже високо, як у часи Авраама 59. Розплоджуючи тварин, вони парують їх так, щоб одержати якнайдобірніший приплід. Відбувається це перед зображеннями породистих биків, коней, овець тощо. Жеребців-плідників вони допускають до кобил не на пасовищі, а парують їх на подвір'ї польових конюшень у відповідний час, коли Стрілець перебуває в доброзичливому аспекті Марса й Юпітера. Для рогатої худоби сприятливим вважається сузір'я Тельця, для овець — Овна і т. д., згідно з тим, що твердить наука. Відгодовують вони зграї курей (під опікою Плеяд 60), а також качок, гусей, яких їхні жінки залюбки пасуть за містом. Там побудовані пташники і приміщення, де роблять сир, масло та інші молочні вироби. Вигодовують вони також безліч каплунів, породистої птиці й т. д. Поради, як усе це робити, дає їм книга під назвою "Тваринництво".

Солярії мають удосталь всього, тому що кожний намагається бути попереду інших у праці, яка не забирає багато часу і щедро їх винагороджує, до того ж вони самі дуже здібні. Той, хто робить ту чи іншу роботу краще за інших, називається в них "царем". На їхню думку, цей титул більше підходить саме таким людям, а не тим, що нічого не вміють. Дивно бачити, як жінки і чоловіки йдуть на роботу дружними загонами і беззастережно у всьому слухаються свого "царя", не висловлюючи, на відміну від нас, ніякого незадоволення, бо вважають його неначе за свого батька або старшого брата. В їхніх гаях і лісах водиться багато диких звірів, на яких вони часто полюють.

Про мореплавство

Мореплавству приділяється в них особлива увага. Мають вони легкі судна й важкі кораблі, які плавають по морю без весел і вітрил завдяки хитромудрому пристрою, хоч є в них і такі, що рухаються за допомогою вітру і весел. Чудово знаються солярії на зорях, а також на морських припливах і відпливах. Часом вони вирушають у далекі плавання — для того, щоб познайомитися з різноманітними народами та країнами, подивитися на незвичайні явища природи. Самі вони не вдаються до насильства щодо інших, але й не дозволяють себе скривдити, а якщо воюють, то тільки тоді, коли їм хтось допече до живого. Вони запевняють, що весь світ із часом прийде до того, що буде жити за їхнім зразком, і тому безнастанно розпитують, чи немає десь такого народу, який вів би життя чесніше й похвальніше від їхнього. Мають вони дружні договори з китайцями і багатьма народами, що населяють острови і суходіл, зокрема з Сіамом 61, Каукакіною 62 й Калікутом 63, за посередництвом яких можуть одержувати цінні відомості про те, що діється у далеких закутках світу. У битвах на морі й на суходолі вони застосовують штучні вогні та чимало інших, тільки їм відомих воєнних хитрощів. Завдяки цьому вони майже завжди перемагають у боях.

Ч е р н е ц ь

Цікаво мені послухати, що вони їдять і п'ють, як влаштовують своє життя й якого віку доживають.

Г е н у е з е ц ь

Про життя й харчування в усій державі та її частинах

Солярії дотримуються погляду, що передусім слід турбуватися про здоров'я всього суспільства, потім — про його окремих членів. Тим-то, засновуючи своє місто, вони визначили стійкі знаки 64 в чотирьох кутах світу. В гороскопі Юпітер і Лев були тоді на схід від Сонця, Меркурій і Венера — у сузір'ї Рака, недалеко одне від одного, так що утворювали супровід. Марс перебував у сузір'ї Стрільця, у п'ятому домі, зміцнюючи

щасливим аспектом афету й гороскоп; Місяць, перебуваючи в сузір'ї Тельця, дуже доброзичливо ставився до Меркурія й Венери, однак не націлювався квадратурою на Сонце; Сатурн рухався до четвертого дому, анітрохи при тому не шкодячи ні Сонцю, ні Місяцю, а, навпаки, зміцнюючи закладини міста. Фортуна 65 з Алголем 66 були в десятому домі, що, на думку соляріїв, віщувало панування, могутність і велич. А Меркурій, перебуваючи в доброму аспекті Діви й абсиди 67, освітлений Місяцем, не може бути лиховісним; коли ж він радісний 68, то успіхи в науці їм забезпечені. Появі Меркурія в сузір'ї Діви солярії не надають великого значення. Зважають вони також на розташування окремих зірок при зачатті у зв'язку з їхнім впливом на стан здоров'я й довговічність людини, про що вже було сказано.

Про їжу

Їжа в них складається з м'яса, масла, меду, сиру, фініків та всілякої городини. Спочатку вони були проти того, щоб убивати тварин, тому що їм це здавалося жорстокістю. Згодом, коли зміркували, що не менш жорстоко винищувати рослини, у яких також є чуття, і що їм довелось би вмирати з голоду, вони дійшли висновку: нижчі істоти створені для вищих. І тепер солярії споживають усе. Проте цінних тварин, як-от корів і коней, ріжуть вони неохоче. Дуже точно розрізняють харчі корисні й шкідливі, взагалі харчуються, пристосовуючись до вимог медицини. Їжа постійно міняється в них тричі: одного дня їдять м'ясо, другого — рибу, третього — овочі, потім знову вертаються до м'яса і т. д., щоб і не погладшати, і не схуднути. Старі люди споживають їжу легкотравну, тричі на день і в невеликій кількості. Переважна більшість їсть двічі на день, діти — чотири рази, згідно з вказівками Фізика. Живуть солярії здебільшого до ста років, а багато хто до двохсот.

Про питво

У напоях вони виявляють дуже велику поміркованість. Молоді не дозволено пити вина аж до дев'ятнадцяти років, хіба що цього вимагав стан здоров'я. Пізніше п'ють вино, розведене водою. Так само роблять і

жінки. А літні люди, яким за п'ятдесят, переважно води до вина не доливають. Їдять солярії те, що в ту чи іншу пору року найпоживніше, виконуючи вказівки Головного Лікаря, у чиї обов'язки входить стежити за харчуванням. Вони не вважають шкідливим нічого з того, що створив бог, треба тільки споживати все в міру. Тому влітку харчуються овочами, бо вони вологі, соковиті й освіжають у літню спеку й задуху; взимку споживають суху їжу, а восени — виноград, бо він даний богом проти похмурого настрою і журби.

Вони щедро вживають пахощі. Зранку, після того як устануть, розчісують волосся, миють обличчя і руки холодною водою, потім жують або розтирають руками м'яту, петрушку чи кріп, а люди старшого віку — ладан. Опісля, ставши лицем на схід, проказують коротку молитву, дуже схожу на ту, якої навчив нас Ісус. Далі одні йдуть прислуговувати старим людям, інші — співати в хорі, ще інші — займатись державними справами; потім рушають на перші лекції, після цього відвідують храм, згодом роблять фізичні вправи, потім трішки посидять для відпочинку і аж тоді приступають до сніданку.

Про хвороби та їх лікування

Не дошкуляють їм ні подагра, ні хіраграа 69, ні катари, ні ішіас, ні кольки, ні вітри — усі ці недуги походять від поганого виділення рідини й обдимання черева; вони ж тілесними вправами позбуваються надміру вологи й вітрів. Тому вкрай непристойним вважається, коли хтось привселюдно плює або харкає: вони твердять, що це — свідчення або того, що він цурається фізичних вправ, або ледарює, або пиячить чи переїдає. Хворіють вони частіше запаленнями або сухими спазмами, чому зарадити може добротна соковита й здорова їжа. Виснажливу пропасницю лікують приємними ваннами, молочними стравами, перебуванням на селі, спокійними й веселими вправами. Венеричні хвороби поширюватись не можуть серед солярїїв, тому що вони часто обмивають тіло вином і натираються пахучими оліями, виділення поту під час вправ виганяє з тіла смердючі випари, від яких розкладаються кров і мозок. Не часто вони хворіють сухотами, бо немає в них грудного

катару, і вже зовсім рідко мучить їх астма, яку спричиняє надмірне нагромадження вологи. Гарячки лікують питтям холодної води. Одноденні лихоманки виліковують прянощами, жирним бульйоном, або сном, або музикою, або веселощами; триденні — кровопусканням, ревенем або іншими очисними засобами, або відваром з коренів рослин з проносною дією і з кислих трав. Усе ж проносні ліки вживають вкрай рідко. Чотириденні лихоманки 70 лікують злегка чи раптово лякаючи хворих або застосовуючи рослини, які протидіють волозі — причині цього захворювання,— або іншими засобами подібної дії. Ознайомили мене також з секретними способами лікування лихоманки.

Особливо старанно лікують вони затяжні види лихоманок, яких дуже бояться. У цьому їм допомагають астрономічні спостереження, лікувальні рослини і молитви. Лихоманки п'ятиденні, шестиденні, восьмиденні і т. д. їм майже зовсім не відомі, бо в них немає нагромадження рідин 71.

Миються солярії в лазнях, побудованих за зразком римських терм; натирають тіло оліями, крім того, вони винайшли багато інших, не знаних нам засобів для підтримання чистоти, здоров'я й сили. Цими та іншими способами вони борються з чорною хворобою 72, яка у них досить поширена.

Ч е р н е ц ь

Ця хвороба є ознакою неабиякої обдарованості: Геркулес, Скот 73, Сократ, Каллімах 74 і Магомет хворіли нею.

Г е н у е з е ц ь

Лікують її молитвами до бога небесного, зміцненням головного мозку, приймають кислоти, розважаються вишуканими розвагами, споживають жирні бульйони, заправлені найкращим пшеничним борошном. Вони — мастаки присмачувати страви: додають до них

корицю, мед, масло і вдосталь прянощів; до жирних страв додають кислого, щоб не було відрижки. На відміну від китайців, вони не п'ють ані охолоджених льодом, ні штучно підігрітих напоїв, бо не потребують удаватися до таких засобів проти надміру вологи та для підтримання природного тепла,— тепло свого тіла вони підтримують, особливо влітку і при втомі, товченим часником, оцтом, кмином, м'ятою, васильками. Солярії знають також таємниці відновлення життєвих сил через кожних сім років 75 без будь-якої шкоди для здоров'я в спосіб приємний і прямо-таки дивний.

Ч е р н е ц ь

Ти ще не розповів про науки та органи влади.

Г е н у е з е ц ь

Про вибір урядовців, спосіб правління і про Раду вдруге й докладніше

Хіба я не розповідав? Розповідав, але оскільки це тебе так цікавить, то доповню сказане. Рада збирається двічі на місяць — коли народжується молодик і на повний місяць. Перед засіданням відправляють службу божу. В Раді беруть участь усі громадяни віком від двадцяти років і старші. Кожен має право висловити свою думку про те, які помічає недоліки в управлінні державою, як службовці виконують свої обов'язки: хто — справно, а хто — ні. Окрім того, через кожних вісім днів збираються всі високі достойники, а саме: Верховний О і з ним Сила, Мудрість, Любов і так само підлеглі їм начальники (їх у кожного по три 76), отже всіх їх буває тринадцять чоловік. Саме вони керують діяльністю відповідних галузей громадського життя: Сила відає військовими справами, Мудрість — науками, Любов — харчуванням, одягом, справами народження й виховання. На Раду приходять начальники військових відділів як жіночих, так і чоловічих, а саме: десятники, півсотники й сотники. Там обмірковують державні справи й

обирають службовців, яких намітили на Великій Раді. Так само О проводить щодня нараду зі своїми трьома співправителями, на якій вони розглядають поточні справи, перевіряють, затверджують і виконують постанови зборів та обговорюють інші важливі заходи. До жеребкування вони вдаються хіба що у тих випадках, коли вагаються щодо рішення. Службові особи можуть бути зміщені, коли на те буде воля народу. Зате не підлягають заміні вищезгадані чотири найвищі сановники, хіба що вони самі, порадившись між собою, передають свою високу посаду тому, кого визнають мудрішим, здібнішим і доброчеснішим від себе. Ці люди справді настільки розумні й чесні, що охоче поступаються своїм місцем мудрішому й не соромляться самі в нього вчитися. Проте необхідність у такій заміні буває дуже рідко.

Ті, хто відає окремими галузями науки, підпорядковані правителю, на ймення Мудрість, крім Метафізика; ним є О, який керує всіма науками, як архітектор будовою. Йому було б соромно, якби не оволодів усіма доступними людям знаннями. Мудрості підпорядковані: Граматик, Логік, Фізик, Медик, Політик, Етик, Економіст, Астролог, Астроном, Геометр, Космограф, Музикант, Перспективіст, Арифметик, Поет, Ритор, Живописець, Скульптор. Під безпосереднім керівництвом правителя Любові працюють: Начальник у справах дітородіння, Медик, Завідувач одягом, Агроном, Скотар, Стадник, Завідувач приручennям тварин, Головний Кухмістр, Знавець відгодівлі тварин та інші. Правителю Силі підлягають: Стратег, Начальник борців, Знавець ковальського ремесла, Завідувач арсеналом, Скарбничий, Завідувач монетним двором, Будівельник, Керівник розвідки, Начальник кінноти, Начальник піхоти, Конюх, Головний Мечник, Начальник артилерії, Начальник пращників і Юстиціарій 77. Усі вони в свою чергу мають у своєму розпорядженні вужчих спеціалістів.

Ч е р н е ц ь

А як у них чиниться суд?

Г е н у е з е ц ь

Про судочинство й суддів

Саме про це я й хотів розповісти. Для всіх і кожного, хто працює в тій чи іншій галузі, правосуддя чинить їхній керівник. Отже, усі головні майстри заодно є суддями й мають право карати вигнанням, бичуванням, доганою, позбавленням права на громадське харчування, відлученням від церкви і забороною спілкуватися з жінками. У випадках тяжкого злочину застосовується страта або правило: око за око, ніс за ніс, зуб за зуб 78 і т. д., згідно з законом відплати, якщо злочин скоєно свідомо й з умислом. Якщо злочин був скоєний під час суперечки без злого умислу, то присуд пом'якшується, але не самим суддею, а трьома співправителями, від яких можна апелювати ще до О, причому не про винесення нового вироку, а про помилування. Він має право задовольнити чи відхилити це прохання. В'язниць у них немає, за винятком однієї вежі, в якій тримають збунтованих ворогів. Розгляд справи в суді, тобто те, що ми називаємо процесом, не ведеться в письмовій формі; позивач усно з'ясовує перед суддею і Силою суть оскарження і приводить свідків, а оскаржений виступає з промовою на свій захист. Суддя тут-таки виправдовує його чи засуджує. Якщо підсудний апелює до одного з трьох правителів, то на другий день його або виправдовують, або засуджують. На третій день О або помилує відповідача і відпустить на волю, або вирок набуває законної чинності. Відповідач після того мириться зі своїми обвинувачами і свідками, немов із лікарями своєї хвороби, обіймаючи їх і цілуючи 79.

Страту засудженого на смерть виконує власноручно сам народ, вбиваючи його мечем або каменюками, причому початок каральній дії дає обвинувач і свідки. Річ у тім, що в соляріїв немає ні катів, ні лікторів 80, щоб їхня наявність не принесла ганьби державі. Деяким засудженим надається право самим позбавити себе життя. Тоді вони обкладають себе мішечками з порохом, самі їх підпалюють і гинуть у полум'ї, а глядачі, які обступають смертників, заохочують їх, щоб умирали з честю. Громадяни із сльозами на очах просять бога утамувати свій гнів; сумують, що мусять відтяти від тіла суспільства гнилизну. Щоразу вони доти переконують і намовляють винуватця визнати провину, доки той

визнає її й сам забажає для себе смертного вироку; інакше не можна його стратити. Якщо ж злочин був скоєний проти свободи держави, або проти бога, або проти верховної влади, у цих випадках вирок виносять негайно й без будь-якого жалю. Таких злочинців карають тільки смертю. Коли ж засуджені на смерть пояснять народу чесно, чому вони вважають вирок незаслуженим, повідомлять про інших людей, які заслуговують на смертну кару, а також виявлять провини службових осіб,— якщо вони цього певні,— і наведуть переконливі докази того, що ті особи мають бути покарані, отже, коли такі докази стануть відомі, то підсудні будуть заслані, а городяни повинні очистити Місто молитвами, службами божими і покутами. Осіб, виказаних підсудним, не переслідують,— обмежуються повчанням. Прогріхи, вчинені внаслідок слабодухості або незнання, карають доганою, деяких винуватців зобов'язують поводити себе стримано, інших — глибше вивчати ті науки або ремесла, які вони заплямували негожим учинком.

Живуть вони дружно, як єдина, міцно згуртована громада. Треба зауважити ще одне: якщо громадянин, скоївши злочин, добровільно, не чекаючи викриття, з'явиться до властей, повиниться й покається, поки його не оскаржили, його можуть звільнити від кари за той злочин чи застосувати м'якшу кару. Солярії особливо дбають про те, щоб ніхто ні на кого не зводив наклепів, бо наклепника чекає кара, відповідно до закону відплати. Оскільки вони ходять і працюють загонами, то для викриття правопорушника потрібно п'ять свідків; у іншому разі його відпускають, попередивши і взявши з нього присягу не грішити. Якщо ж він буде оскаржений удруге або втретє на основі показань двох чи трьох свідків, то його мають покарати подвійно.

Закони їхні нечисленні, короткі й ясні, усі викарбувані на мідній дошці, яка висить при дверях храму, під колонадою. Окрім того, на поодиноких колонах можна побачити визначення основних понять у метафізичному і дуже стислому стилі, як-от: що таке бог, що таке ангел, світ, зірка, людина, доля, мужність і т. п. Усе це сформульовано дуже влучно. Вміщено там також визначення всіх чеснот, а біля колон стоять крісла суддів, які розглядають злочини, вчинені проти відповідних

чеснот. Під час судочинства судді засідають там і кажуть підсудному: "Сипу, ти согрішив проти цього священного визначення (добродійності, великодушності і т. п.). Прочитай його!" Після розгляду справи оскарженого засуджують за скоєний злочин, наприклад, за лиходійство, малодушність, пиху, невдячність, лінощі тощо. Ці вироки є надійними й дійовими ліками. Засуджені приймають їх скоріш як приємне повчання, аніж як кару.

Ч е р н е ц ь

А тепер розкажи мені про їхніх священиків, жертвоприношення, обряди і віру.

Г е н у е з е ц ь

Про священиків релігію, жертвоприношення і молитви

Первосвящеником у них є сам О , крім нього, священнослужителями є тільки вищі урядовці. Їхній обов'язок — очищати сумління громадян. Тим-то всі городяни на таємній сповіді, яка прийнята і в нас, сповідають свої гріхи службовим особам, що очищають їм душі і заодно дізнаються, якого роду прогріхи переважають у народі. Згодом церковні сановники відкривають гріхи власні й чужі трьом верховним правителям, однак не називають нікого поіменно, а лише вказують на гріхи найтяжчі і найшкідливіші для держави. Наостанку три правителі звіряють ці ж гріхи разом зі своїми власними самому О, який завдяки цьому може довідатись про найпоширеніші в суспільстві провини і намагається запобігти їм відповідними засобами. Він приносить жертви і молиться богу, а перед тим сповідає гріхи усього народу перед богом привселюдно в храмі перед вівтарем кожного разу, коли виникає потреба очищення, хоча жодного грішника не називає по імені. У такий спосіб він розгрішає народ, закликаючи водночас уникати таких гріхів у майбутньому, відтак приносить жертву богу і просить його, щоб простив місто, відпустив йому гріхи, напоумляв та оберігав його. Правителі

інших підпорядкованих соляріям міст також один раз у рік розказують на сповіді про гріхи своїх підданих згаданому О. Так він дізнається, що є хибного в провінції, і намагається виправити хиби усіма людськими і божественними засобами.

Жертвоприношення відбувається в такий спосіб: О запитує народ, хто хоче принести себе в жертву богу за своїх співвітчизників. Найправедніший серед них добровільно заявляє, що готовий пожертвувати собою. Після виконання відповідних ритуалів і молитов його кладуть на чотирикутну дошку, прикріплену чотирма гаками до чотирьох канатів, які спускаються на чотирьох блоках з малого купола. Солярії звертаються до милостивого бога з проханням, щоб зволив ласкаво прийняти добровільну людську жертву, а не насильно заколоту тварину, як це роблять язичники. Потім О наказує тягнути канати, і той, що приносить себе в жертву, піднімається вгору до середини малого купола і там заглиблюється у гарячі молитви. Жерці, які живуть навколо купола, підгодовують його через вікно, але не так, щоб він наїдався досита, поки городянам не будуть відпущені гріхи. Сам він молиться, безустанно благаючи бога, щоб прийняв його добровільну жертву. Пробувши там днів двадцять або й тридцять, доки умилостивиться гнів божий, він стає жерцем і повертається вниз, але вже зовнішніми, жрецькими східцями. До такого чоловіка громадяни ставляться з особливою пошаною й доброзичливістю, тому що він ладен був пожертвувати своє життя для батьківщини. Але бог не забажав його смерті.

У верхній частині храму мешкають двадцять чотири жерці, які опівночі, в полудень, уранці й надвечір, тобто чотири рази на добу, співають псалми на честь бога. Їхня справа — спостерігати за зорями, відзначати їхній рух за допомогою астролябій 81, пізнавати їхню силу і дію на справи людей. Вони знають, де й які зміни стались у світі або можуть статися й коли саме; відправляють посланців розвідати, чи справді ті чи інші явища відбулися, реєструють правдиві та хибні віщування, щоб на підставі досвіду могли надалі провіщати без помилок. Визначають години зачаття, дні сівби, жнив, збору винограду,

виступають немовби посередниками і сполучними ланками між богом і людьми. З-поміж них переважно вибирають О. Ці жерці записують пам'ятні події і проводять наукові дослідження. Вниз сходять до людей лише на сніданки та обіди, подібно як життєдайний дух спускається з голови до шлунка й печінки. З жінками не мають статевих зносин, хіба що зрідка, і тільки тоді, коли цього вимагає стан здоров'я. Щоденно до них піднімається О і обговорює з ними все те, що вони відкрили нового для добра міста й народів усього світу.

Унизу, в храмі, хтось, призначений народом, постійно молиться перед вівтарем; щогодини його змінює інший, як це буває у нас під час урочистого сорокаденного молебня. Такий вид молитви вони називають "тривалим жертвоприношенням". Після трапези славлять бога музикою. Потім оспівують подвиги героїв християнських, єврейських і поганських, взагалі різних інших народів, і це сповнює їхні серця справжньою радістю, бо вони нікому ні в чому не заздрять. Під керівництвом свого правителя співають пісень про любов, мудрість та інші чесноти. Кожен обирає собі жінку, яка припала йому найбільше до вподоби, і під колонадами кружляють пари у веселому принадному танці.

Жінки носять довге волосся, зв'язуючи його вузлом на потилиці та заплітаючи в одну косу. Чоловіки вистригають усе волосся, залишаючи лише довге пасмо. За головний убір служить їм хустина, на яку надівають круглу шапочку, трохи ширшу за голову. За містом носять капелюхи, а в місті берети — білі, червоні або строкаті, відповідно до професії чи заняття. Службові особи мають головні убори трохи більші й привабливіші.

Про свята

Чотири їхні великі свята припадають на періоди, коли Сонце вступає в чотири поворотні точки світу, тобто в знаки Рака, Терезів, Козерога й Овна 82. У цей час вони влаштовують цікаві й змістовні вистави, щось на зразок наших комедій. Святкують також повний і новий місяць, день заснування міста, роковини різних перемог над ворогами тощо. Спів

жіночих хорів, фанфари, торохтіння барабанів, постріли з бомбард побільшують святкову врочистість.

Про роль поетів

Під час цих свят поети славлять видатних полководців та їхні перемоги. Хто з них, однак, вплітає у твір вигадки чи перехвалює когось із героїв, наражається на кару. На думку соляріїв, не може гідно носити звання поета той, хто дозволяє собі неправдиво зображувати дійсність. Таку поетичну вільність вони засуджують як заразу, шкідливу для всього людства, бо в такий спосіб поети віднімають нагороду в доблесних людей і віддають її іншим, часто-густо негідникам, керуючись при цьому або страхом, або бажанням підлеститись, або честолюбством, чи жадобою наживи. Пам'ятники заслуженим діячам споруджують лише після їхньої смерті. Однак тих, хто уславився винаходами або корисними відкриттями, хто зробив державі важливу послугу в мирному ділі чи на війні, заносять у "Книгу героїв" за їхнього життя. Щоб запобігти заразі, тіла померлих не ховають у землі, а спалюють, перетворюючи їх у вогонь — благородну і животворну стихію, яка походить від Сонця і повертається до Сонця. Чинять це й для того, щоб не дати підстав для виникнення ідолопоклонства. Залишають, однак, статуї й зображення героїв, що їх повинні розглядати вродливі жінки, обрані властями для того, щоб народжувати дітей.

Про молитовний ритуал

Солярії моляться, повертаючись навпереміну на чотири сторони світу: вранці спочатку на схід, потім на захід, відтак на південь і нарешті на північ, а увечері навпаки: насамперед на захід, потім на схід, відтак на північ, а тоді на південь. Проказують вони завжди одну й ту саму молитву, в якій просять про тілесне здоров'я, душевну бадьорість і щастя для себе й усіх народів. Закінчують моління словами: "Хай буде на це воля божа". Усенародні молебні тривають довго і звернені до неба. Тому вівтар у них круглий і поділений чотирма проходами, які перехрещуються під прямим кутом. Ними входить О і, чотири рази

поблагословивши, молиться, скерувавши погляд у небо. Цей обряд вважається великим таїнством. Вбрання первосвященика приваблює зір своєю пишністю і доцільністю, подібно як шати Аарона 83.

Про астрономію в релігійних обрядах і в літочисленні

Час лічать солярії не за тропічним, а за сидеричним роком, але щорічно відмічають наскільки рік тропічний випереджає сидеричний 84. Вони вважають, що Сонце безупинно наближається до Землі й, описуючи щораз вужчі кола, досягає тропіків і рівнодення раніше, ніж у попередньому році, а може, нашим очам це тільки здається, оскільки ми бачимо його щораз нижче у нахилі 85. Календарні місяці рахують за рухом Місяця, а роки лічать за рухом Сонця. З уваги на те, що одна міра збігається з другою лише через дев'ятнадцять років, коли голова Дракона 86 завершить свій кругообіг, солярії створили нову астрономію.

Вони славлять Птолемея і захоплюються Коперником 87, підкреслюючи, що вже Арістарх 88 і Філолай 89 були його попередниками. Кажуть, однак, що перший з них для обчислення руху небесних тіл вдається до камінців, другий — до бобів, але і той, і другий платять світові неповноцінною монетою. Тим-то вони самі наполегливо досліджують цю справу, оскільки це потрібно для пізнання будови та устрою світу і вирішення, чи настане його кінець, чи ні, а якщо так, то коли саме. Вірять вони у правдивість пророцтва Ісуса Христа 90 про знамення на Сонці, Місяці й зорях перед кінцем світу, що в нас заперечує чимало дурнів-недовірків, через це загибель світу заскочить їх зненацька, як злодія серед глухої ночі. Тому чекають вони оновлення світу, а можливо, і кінця. На їхню думку, дуже важко вирішити, чи світ виник з нічого,чи з руїн інших світів, чи постав з хаосу; вважають, однак, не тільки імовірним, а й безперечним, що світ був створений, а не існував споконвіку. Тому-то в цьому питанні та й у багатьох інших нехтують Арістотелем 91, якого називають логіком, а не філософом, і на підставі аномалій 92 отримують багато вагомих доказів проти вічності світу. До Сонця й зірок ставляться з благоговінням, ніби до живих істот, вшановуючи їх, немов зображення бога, немов його храми та вівтарі,

проте не поклоняються їм. Найбільше шанують вони Сонце. Але ніщо на світі, на їхню думку, не заслуговує поклоніння і обожнення, крім бога, і тому тільки йому одному вони поклоняються; якби цього не робили, то потрапили б у ярмо ідолопоклонництва й зазнали б біди. В Сонці вони вбачають і пізнають суть бога, називаючи його віддзеркаленням божим, обличчям божим, живим образом, що проливає на землю світло, тепло, життя, животворні сили і всілякі блага. Цим пояснюється, що й вівтар у них побудований на зразок Сонця, а священики їхні звеличують бога в Сонці і в зорях, які здаються їм його вівтарями, а небо — його храмом. Звертаються до прихильних ангелів як до посередників, що населяють зорі — їхні живі оселі. Вірять, що бог виявив свою безмежну велич і передусім у небі і в Сонці, яке є його відображенням і неперевершеним творінням.

Вони відкидають Птолемеєві й Коперникові ексцентрики і епіцикли 93. Доводять, що існує лише одне небо 94, що планети самі рухаються й піднімаються, коли наближаються до Сонця й вступають з ним у сполучення; з тої причини вони повільніше рухаються уперед по великому колу в напрямку загального руху, а коли підходять до Сонця, то дещо збочують, щоб прийняти від нього світло. Далі, вже ближче до землі, вони рухаються коротшою дорогою і значно швидше 95. Коли вони пересуваються із такою ж швидкістю, як і нерухомі зірки, то їх називають стаціонарними, а коли швидше — ретроградними, як звичайно іменують їх астрономи, коли повільніше — то такими, що йдуть прямо до великого світла, яке вони одержують і до якого піднімаються і т. д. Бо з квадратур і в протистояннях планети знижуються, щоб від цього світла не віддалятись. Тільки Місяць навіть у протистоянні, тим паче в сполученні 96 , піднімається вгору, тому що перебуває нижче від Сонця. Через це й здається, що всі небесні світила, хоч і рухаються зі сходу на захід, пересуваються у зворотному напрямку, бо все зоряне небо обертається протягом двадцяти чотирьох годин, а вони повільніше, через що відстають на своєму шляху. Саме тому, що небо їх обганяє, складається враження, начебто вони рухаються зворотно. Зате ніколи не видно, щоб Місяць, який є найближче до нас, перебуваючи чи в протистоянні, чи в сполученні, рухався назад. Але й він тільки

незначно посувається вперед тоді, коли повністю освітлений згори або знизу. Річ у тім, що перше небо 97 настільки швидше рухається порівняно з Місяцем, що в своєму русі обганяє його на тринадцять градусів 98, на які Місяць відстає. Отже, Місяць не рухається назад, а лише сповільнює або прискорює рух уперед або назад. Звідси, ясна річ, випливає, що епіцикли й ексцентрики не здатні пояснити, чому планети рухаються то вгору, то вниз, то назад і чому сповільнюють свій рух. Солярії доводять, що мандрівні зорі 99 в певних частинах всесвіту вступають у співдружність з небесними явищами. З цієї причини вони затримуються там довше. Звідси й виникає твердження, що вони піднімаються до абсиди. А довше перебування Сонця в північній смузі, ніж у південній, вони пояснюють фізичними причинами, зокрема тим, що Сонце піднімається, щоб дужче нагрівати землю там, де випало їй одержати більше сили в той час, коли воно скерувалося спершу на південь, як тільки виникло разом із світом. Через те, всупереч новішим поглядам, вони погоджуються з халдеями 100 і стародавніми євреями в тому, що світ виник тоді, коли в нас буває осінь, а на південній півкулі весна. Отже, Сонце, піднімаючись, щоб надолужити втрачене, більше днів перебуває на півночі, ніж на півдні 101, і видно, що воно сходить на шлях ексцентрика. Разом з тим солярії не мають твердої певності, чи Сонце є центром нашого світу, чи немає ще інших центральних планет і чи навколо них не обертаються інші Місяці так само, як обертається Місяць навколо нашої Землі. Але вони, не заспокоюючись, наполегливо намагаються дійти до істини.

Про фізику

Солярії дотримуються погляду, що є дві першооснови всіх земних речей, а саме: Сонце як батько, і Земля як мати. Повітря вони вважають нечистою частиною неба, а весь вогонь, на їхню думку, походить від сонця. Море є ніщо інше, як піт землі або випари розпеченого й розплавленого її нутра, являючи собою сполучну ланку між повітрям і землею, таку, як кров між тілом і духом у живих істот. Світ, твердять вони,— це величезне живе створіння. Ми живемо в його череві, як черв'яки живуть у наших нутрощах. Тим-то ми залежимо не від

провидіння зірок, Сонця й Землі, а від божого провидіння, адже по відношенню до небесних тіл, які прагнуть лише збільшення своєї величини, ми виникли і живемо випадково, а по відношенню до бога, знаряддям якого вони є, ми були обмірковано створені провидінням і призначені для великої мети. Отже, своїм існуванням ми зобов'язані лише богу як батькові, і повинні пам'ятати, що йому все підвладне.

Вони твердо вірять у безсмертя душі; вона, на їхній погляд, після смерті приєднується до гурту добрих або злих ангелів, залежно від того, до кого уподібнилась своїми вчинками за життя на цьому світі. Все-бо, що існує, тягнеться до чогось схожого.

Їхні погляди про місця покарання й нагороди в потойбічному житті майже збігаються з нашими. Вони не певні, чи існують інші світи поза межами нашого, але вважають безглуздим твердження, що поза ним нічого немає, хоча й не відкидають можливості небуття взагалі. Однак бог для них як безконечне буття і небуття — поняття несумісні.

Про метафізику

Визнають дві метафізичні першооснови: існуюче, тобто бога всевишнього, і небуття, тобто відсутність існування чого-небудь, а також умову, без якої ніщо в природі не існує. Далі, схильність до небуття породжує зло й гріх; значить, гріх є наслідком причини недостатньої, а не дієздатної. Під недостатньою причиною розуміють брак сили, або мудрості, або волі. Саме в браку волі полягає суть гріха, бо хто знає, що таке добро й може творити добро, повинен також хотіти це робити, адже воля випливає з мудрості й сили, а не навпаки.

Викликає подив те, що солярії вшановують бога в трійці, доводячи, що бог є найвища сила, від якої походить найвища мудрість, яка також є богом, а від них двох, у свою чергу, походить любов, котра заодно є і силою, і мудрістю. Бо похідне обов'язково зберігає природу того, від чого походить. Разом з тим вони не вміють розрізнити поіменно осіб

трійці, як це властиво християнській вірі, бо не знають, що таке одкровення. Але вони знають, що в богові закладене походження трійці та відношення її самої до себе, між собою і поза собою.

Отже, все, що існує, за їхніми словами, метафізично складається, з одного боку, з сили, мудрості й любові, оскільки воно наділене буттям, і, з другого боку,— з немочі, незнання і ненависті, оскільки причетне до небуття. Завдяки трьом першим властивостям люди творять добро. Через три інші — грішать, впадаючи у гріх супроти природи внаслідок немочі й незнання, або допускаються гріха з власної волі й свідомо, бо їхній гріх спричинений водночас трьома вадами: неміччю, незнанням і ненавистю, чи грішать під впливом однієї ненависті. Та й природа в поодиноких випадках грішить через слабість або незнання, плодячи чудовиська. Зрештою, все це передбачене й влаштоване богом, істотою всемогутньою, наймудрішою і найдобрішою, обдарованою безконечним буттям. Тому в богові жодне створіння не грішить, а грішить поза богом. Однак поза богом ми можемо перебувати лише для себе і щодо нас самих, а не для нього і у відношенні до нього. Річ у тім, що нам властива недосконалість, а богові — дієвість. Тому гріх є дією бога настільки, наскільки гріху властиві істотність і дієвість; і саме через те, що йому більше притаманні неістотність і недосконалість (у цьому, власне, і виражається суть гріха), він зароджується в нас і походить від нас, бо ми через свою недосконалість тяжіємо до небуття.

Ч е р н е ц ь

Боже мій, які премудрості!

Г е н у е з е ц ь

Твоя правда, якби я зумів тоді все запам'ятати і якби не боявся тепер, що запізнюся, то розповів би тобі дивні-предивні чудеса, але мені вже пора рушати — інакше я не встигну на корабель.

Ч е р н е ц ь

Дуже прошу, поясни мені ще одне-едине: що вони думають про гріхопадіння Адама?

Г е н у е з е ц ь

Про причину зла у світі

Вони глибоко впевнені, що в світі дедалі більше панує неправда; що люди вже не керуються світлими і високими пориваннями; що чесні люди зазнають переслідувань і їх зневажають; що мало не скрізь при владі стоять негідники. Проте солярії вважають, що розкішне життя цих нечестивців не дає їм справжнього щастя. Їхнє благоденство — насправді не що інше, як нікчемність і омана, бо людина не може бути царем чи мудрецем, чи подвижником, чи святим тільки по назві, треба, щоб вона була ним по суті. Звідси солярії роблять висновок: у людських справах з невідомої причини пішов великий нелад. Спочатку вони схилялися до погляду, який відстоював Платон 102,— що небесні тіла первісно оберталися з теперішнього заходу в той бік, який ми називаємо сходом, і тільки згодом вони почали рухатися в протилежний бік. Вважали також можливим і те, що справами нашого світу за велінням верховного божества керує якесь нижче божество, але тепер цей погляд визнають безглуздим. А ще безглуздіше, на їхню думку, вірити в те, що спершу добре правив світом Сатурн, потім гірше — Юпітер, далі по черзі — і все гірше — інші планети, хоч вони стоять на тій точці зору, що загалом світові періоди зумовлені черговістю планет. Вони також вважають, що внаслідок переміщення абсид 103 через кожні тисячу або тисячу шістсот років у світі відбуваються значні зміни 104.

Наш вік, на їхню думку, слід визнати віком Меркурія, причому в його дію втручаються великі сполучення, та й повороти аномалій мають шкідливий вплив. Зрештою, вони твердять, що християни — щасливі люди, бо задовольняються вірою в те, що такі смутні часи настали через

гріхопадіння Адама 105. Гадають також, що від батьків до дітей переходить у спадщину скоріше тяжка кара за провину, ніж сама провина 106 .

З іншого боку, відповідальність за провини синів падає на батьків через те, що вони легковажно поставились до дітородіння і зробили це у невідповідний час та в невідповідному місці, занедбали справу виховання дітей, погано вчили їх і наставляли. Тим-то солярії величезну увагу приділяють дітородінню й вихованню, виходячи з тої точки зору, що вина і кара як батьків, так і дітей обертається лихом для всього суспільства. Доводять, що в наш час усі держави потрапили в скруту. Але, що набагато гірше, цей жалюгідний стан люди називають миром і благоденством і роблять це тільки тому, що не відають, у чому полягає справжнє добро, і тому, що вірять, начебто світом керує сліпа випадковість. Насправді, однак, хто уважно приглянеться до будови всесвіту і пізнає анатомію людини (її вони вивчають часто-густо на трупах страчених злочинців), а також анатомію рослин і тварин, як і дію їхніх більших і менших органів, той врешті-решт на весь голос визнає мудрість і передбачливість бога. Отже, людина повинна цілком покластися на свою віру і повсякчасно славити небесного творця. Одначе виконувати цей обов'язок завжди й у всьому може тільки той, хто глибоко вивчить і збагне творіння бога, дотримується його заповідей і в своїх учинках керується мудрими настановами, як-от: "Чого не бажаєш собі самому, не роби того іншому", або: "Що ви хочете, аби люди робили вам, робіть і ви їм". Звідси випливає таке: якщо ми вимагаємо пошани і подяки від наших дітей і від людей за ту крихітку добра, яке ми їм робимо, то в далеко більшому боргу ми у бога, від якого все одержуємо, всім йому зобов'язані й повсюдно з ним живемо. Хвала йому повік!

Ч е р н е ц ь

Справді, якщо ці люди, знаючи тільки закон природи, так близько підійшли до християнства, яке не додає нічого зайвого до природних законів, крім таїнств, необхідних для їхнього дотримування, то я

розцінюю це як вагомий доказ на користь християнської віри. Вона-бо із усіх релігій найправдивіша й після очищення від зловживань запанує у всьому світі, як це вчать і на що сподіваються найвидатніші теологи. Виходячи з цих міркувань, вони твердять, що іспанці відкрили Новий Світ (до речі, першим відкрив його наш уславлений земляк — Колумб) для того, щоб усі народи об'єдналися під єдиним законом. Отже, ці філософи Міста Сонця стануть свідками істини, обраними богом. Звідси я доходжу висновку, що ми самі не знаємо, що чинимо, а є лиш слухняним знаряддям в руках бога: люди, опановані жадобою золота й збагачення, шукають нових країн, але бог ставить перед собою благороднішу мету. Сонце намагається спалити Землю, не бажаючи сприяти ростові рослин і людей і т. д., але бог використовує боротьбу між Сонцем і Землею для розквіту життя. За це честь йому і хвала!

Г е н у е з е ц ь

Якби ти знав, які зміни передбачають солярії у майбутньому. Ці передбачення вони роблять, спираючись на астрологію, а також на провіщення пророків. Вони кажуть, що на наше століття випало більше історичних подій, ніж було їх у всьому світі протягом попередніх чотирьох тисяч років, що в нашому столітті видано більше книжок, ніж їх вийшло за попередні п'ять тисяч років. З захопленням висловлюються вони про три дивовижні винаходи — друку, рушниці й магнітної стрілки — яскраві докази і водночас засоби об'єднання жителів землі в одну сім'ю. Ці винаходи, кажуть вони, були зроблені під час великих синодів у трикутнику Рака 107, коли абсида Меркурія проходила через сузір'я Скорпіона, і під впливом Місяця та Марса, які сприяли в цьому трикутнику новим мореплаванням, виникненню нових держав і появі нової зброї. Але як тільки абсида Сатурна підійде до сузір'я Козерога, абсида Меркурія — до Стрільця, Марс — до сузір'я Діви, після перших великих синодів і появи нової зірки в Кассіопеї 108, постане нова монархія, зміняться й оновляться закони та науки, з'являться нові пророки — усе це, за їхнім твердженням, передвіщає великий тріумф християнства. Однак перш ніж створювати і насаджувати нове, доведеться викорчувати і вирвати все віджиле. Але пробач, мені пора

йти, бо треба упорати чимало справ! А втім, розповім тобі ще одне: вони вже навчилися літати — єдиний винахід, брак якого гостро відчувався в світі,— а в найближчий час сподіваються винайти далекоглядні труби, за допомогою яких можна буде оглядати не відомі ще нині зорі, і слухові труби, які зроблять доступною для нас гармонію неба 109.

Ч е р н е ц ь

Невже? Та це ж чудово! Але сузір'я Рака — це жіночий знак Венери і Місяця, то який благотворний вплив може мати таке сузір'я у повітрі, якщо воно — водяний знак? 110

Г е н у е з е ц ь

Вони переконані, що жіночі небесні тіла приносять на землю родючість і дають владу слабшій статі. Саме цим пояснюється те, що в нашому столітті як ніколи володарюють жінки. Так, наприклад, між Нубією і Монопотапою 111 з'явилося нове плем'я амазонок, у Європі правили такі жінки: Роксолана в Туреччині, Бона в Польщі, Марія в Угорщині, Єлизавета в Англії, Катерина Медічі у Франції, Б'янка в Тоскані, Маргарита в Бельгії, Марія в Шотландії і Ізабелла в Іспанії 112 — саме при ній було відкрито Новий Світ, Тож поет цього віку починає з жінок: Le donne, i cavalier, I'arme e gli amorii!113

А зловмисні поети і єретики з'явилися під впливом трикутника Марса й перебування Меркурія в апогеї. Спонукувані Венерою й Місяцем, вони безперестану пишуть про любострасні і непристойні речі; усі чоловіки прагнуть стати схожими на жінок і в статевих стосунках, і своєю мовою, — звертаючись один до одного, вони кажуть: "Vossignoria"114 .

А в Африці, де при владі Рак і Скорпіон, не кажучи про амазонок, у Фесі і Марокко з'явились чоловічі будинки розпусти та чимало інших гидот. Однак це ще не доводить, що саме трикутник Рака (його перебування в тропіку, місце екзальтації 115 Юпітера, апогей Сонця 116

і троїстість Марса), буцімто при втручанні Місяця, Марса й Венери, спричинив до відкриття нової земної півкулі, до дивовижної кругосвітньої подорожі й влади жінок, а за посередництвом Меркурія та Марса сприяв винаходові друкарства й вогнепальної зброї. І не він став причиною корінної зміни законів. Річ у тому, що в Новому Світі і по всьому узбережжі Африки та Азії, зокрема південному, під впливом Юпітера й Сатурна — планет, які в релігійних та світських справах схиляють і вказують, а в житті людей і природи навіть спричиняють до різних подій — глибоко пустила коріння християнська віра. А в Африці під впливом Місяця й Марса поширилась секта Сетіфа 117, в Персії під впливом Венери і Юпітера закоренилась секта Алі 118, відновлена Софієм, одночасно зі зміною державного ладу в цих країнах. Далі. У Німеччині, Франції, Англії і майже по всій Північній Європі внаслідок панування там Марса, Венери і Місяця розповсюджується згубна єресь 119. На відміну від них, Іспанія й Італія завдяки їхнім небесним тілам Стрільцю і Леву 120 непохитно бережуть християнську віру, її справжню суть і чистоту. Якби ж то вони дотримувалися ще й моральної чистоти!

Згадаю також, що під впливом Місяця й Меркурія солярії винайшли нові мистецтва не без допомоги абсиди Сонця, бо ці планети сприяють мистецтву літання у повітрі, яке в наших країнах буває водянистим і пливким, а на екваторі легким і летючим, тому що небо зігріває там землю сильнішим сонячним теплом.

Вони створили також нову астрономію 121, згідно з якою на другій півкулі, на південь від екватора, домом Сонця є Водолій 122, домом Місяця — Козерог і т. д, Всі небесні тіла та їхній вплив вони тлумачать навпаки. І це відповідає законам природи. Скільки цікавого я встиг дізнатися від цих мудрих людей про переміщення абсид, ексцентриситетів, нахилу екліптики, рівнодень, сонцестоянь, полюсів, про порушення руху небесних тіл при хитаннях небесного механізму в безмежному просторі, про символічні співвідношення між предметами нашого світу і того, що поза нами, про те, скільки змін станеться після великого синоду під знаками Овна й Терезів, які означають рівнодення, при відновленні аномалій, і які подиву гідні явища відбудуться після

великого сполучення при утвердженні того, що визначено у зв'язку із зміною і оновленням руху зірок.

Але, будь ласка, не затримуй мене, бо я маю ще багато справ, ти ж знаєш, як мені ніколи. Про все інше — колись потім. Ба! Мало не забув ось що: солярії твердо вірять у те, що людина вільна обрати той чи інший шлях. Справді, кажуть вони, якщо одного шанованого серед них філософа 123 вороги катували сорок годин, а проте не змогли добути з нього ні одного слівця потрібних їм зізнань, тому що він постановив мовчати, значить, і зірки, які впливають на нас здаля і без примусу, не можуть приневолити нас діяти всупереч нашому переконанню. Все ж, хоч вони впливають на нас ненастирливо й м'яко, кожний, хто керується більше почуттям, ніж божественним розумом, підпадає під їхній вплив. Адже те саме розміщення зірок, яке спричинилося до того, що трупи єретиків засмерділися на весь світ, зробило так, що мертві тіла засновників ордену єзуїтів, міноритів і капуцинів проливають пахощі чеснот. Під цим же розміщенням зірок Фернандо Кортес поширив християнську віру в Мексіці. А про багато дечого, що має статися у світі, я розповім тобі іншим разом. Апостол Павло твердить, що єресь породжена тілесними відчуттями; отже, чутливих людей зірки схиляють до єресі, хто до якої схильний, а людей розсудливих скеровують до розумного, правдивого святого закону, встановленого споконвічним розумом і словом божим. Тож слава пресвятому богові во віки віків. Амінь.

Ч е р н е ц ь

Ну постривай. Розкажи ще хоч трохи.

Г е н у е з е ц ь

Не можу, бо мені вже пора.

1. Діалогічна форма викладу філософського матеріалу бере свій початок в античності. Розмову ведуть: чернець, що відає монастирським заїздом для прочан та подорожніх, і мореплавець із Генуї, який зупинився в цьому заїзді.

2. Тапробана — острів у Індійському океані. Страбон і Пліній під цією назвою мали на увазі Цейлон. У XVI ст. так називали Суматру. Який саме острів мав на думці Кампанелла — важко сказати.

3. З докладного опису міста можна гадати, що Кампанелла цікавився публікаціями в галузі архітектури, зокрема творами Л. Альберті і Ф. Патріцці.

4. Сім планет — це: Сонце, Місяць, Меркурій, Венера, Марс, Юпітер, Сатурн. Сьогодні наука знає в сонячній системі дев'ять планет. А саме: Меркурій, Венера, Земля, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун і Плутон, які обертаються навколо Сонця.

5. Бомбардами в той час називали гармати важкого калібру, які стріляли кам'яними кулями вагою до 500 кг.

6. Перистиль — в античній архітектурі колонада навколо відкритого простору — подвір'я, саду, площі і т. п.

7. Склепіння храму являє собою небосхил у такому вигляді, в якому його видно на екваторі.

8. За вченням Клавдія Птолемея, грецького астронома II ст., найяскравіші зірки — це зірки першої величини, а ті, що випромінюють слабше світло, належать відповідно до наступних п'яти категорій.

9. Кампанелла має на увазі небесний екватор та екліптик ("великі кола") і добові паралелі ("малі кола").

10. Кількість напрямків вітру збільшена Кампанеллою на чотири: з тридцяти двох до тридцяти шести, бо число 36 (6Х6), за його уявленням, мало містичне значення.

11. Далі правителя Міста Сонця Кампанелла називає Сонце або позначає астрономічним знаком Сонця — О.

12. Пон, Сін і Мор — це скорочення латинських слів: Potentia — Сила, Sapientia — Мудрість, Amor — Любов. За тодішніми уявленнями, три позитивні основи всілякого буття.

13. Космограф — вчений-натураліст у широкому розумінні, що дає відомості про всесвіт астрономічного, географічного, геологічного, ботанічного характеру.

14. Піфагорійці — учні грецького математика і філософа Піфагора (VI ст. до н. е.). Вони становили замкнуту філософську общину з цілою системою обрядів, які має на увазі Кампанелла.

15. Е в к л і д — грецький математик IV ст. до н. е., названий "батьком геометрії".

16. Риба-єпископ — фантастична риба. Докладний опис її дав французький учений П'єр Палон у творі "Про природу і різноманітність риб з їхніми зображеннями" (Париж, 1555). Інші назви риб також народного походження.

17. Фенікс — міфічний птах з червоним і золотим оперенням. Згідно з легендою, через кожних п'ятсот років Фенікс сам спалює себе і знову відроджується з власного попелу.

18. М о й с е й — за біблійною легендою, пророк і законодавець ізраїльтян.

19. О з і р і с — єгипетський бог сонця.

20. Лікург — напівлегендарний законодавець Спарти в IXст. до н. е.

2I. Помпілій — Нума Помпілій — напівлегендарний римський цар, якому римляни приписували утворення релігійних і громадянських законів.

22. Замолксі , або Залмоксіс — божество фракійців — племені, яке населяло сьогоднішню Болгарію. За іншою версією, раб, учень Піфагора, який під його впливом пропагував вчення про безсмертя душі і дав фракійцям закони.

23. Солон (бл. 640 — 559 рр. до н. е.) — афінський законодавець і поет.

24. Ц є з а р, А л е к с а н д р, П і р р, Ганнібал — імена уславлених античних полководців і державних діячів.

25. Зацікавлення Китаєм у Європі зв'язане з подорожжю і перебуванням у ньому Марка Поло. Порох китайці винайшли ще в X ст., книгодрукування — в VI—VIII ст.

26. Запитання поставлено в дусі схеми Арістотеля, який у третій книзі "Політики" розрізняє три форми державного ладу: республіку (владу переважної більшості народу), м о н а р х і ю (владу однієї особи) і аристократію (владу жменьки осіб).

27. Усуспільнення власності Кампанелла широко відстоює в творі "Політика", додатком до якого було "Місто Сонця".

28. Святий А в г у с т и н — Аврелій Августин Блаженний (354—430), християнський теолог, філософ-містик. Головні його твори: "Про місто боже" і "Сповідь".

29. На думку Лафарга, Кампанелла впровадив такі форми звертання, використавши описи життя деяких племен Південної Америки в творах тогочасних мандрівників.

30. Тобто у березні, червні, вересні і грудні.

31. Думка, що зображення, на яке задивилася жінка при зачатті, може виливати на зовнішність потомства, зустрічається в античній літературі. Так, у романі Геліодора "Ефіопіка" (III ст.) ефіопська цариця, народивши білолицю дочку, пояснює це тим, що вона "під час статевих зносин з чоловіком задивилася на статую Андромеди".

32. Вчення астрології полягало в тому, що в момент, коли на світ з'являється дитина, небесні світила мають на неї вплив, визначаючи фізичні, розумові й морально-етичні якості немовляти. Цей вплив залежав від того, як були розташовані планети в хвилину народження дитини щодо знаків зодіаку, тобто дванадцяти сузір'їв, серед яких Сонце рухається протягом року. Від цього нібито й залежало майбутнє людське життя. Вплив небесних світил на людину залежав від: 1) природи самих планет, 2) їх розміщення в системі зодіаку, 3) їх аспектів. До благотворних планет зараховувались Сонце, Юпітер, Венера й Місяць, до лиховісних — Марс і Сатурн, а Меркурій належав до байдужих. Для астрологічних спостережень небосхил, тобто "коло генітури", по якому рухається зодіак із своїми сузір'ями, був поділений на 12 рівних частин, званих "небесними домами". Доми ці мали свої назви. Перший дім — це дім життя, другий — багатства, подальші називалися домами братерства й дружби, уз споріднення, дітей, здоров'я (за іншими поглядами, пороків), шлюбу, смерті й спадкування, релігії і подорожей, почестей, заслуг, ворожнечі й неволі. Найсильнішим був вплив першого та десятого домів. У склад зодіаку, тобто сукупності розміщених уздовж екліптики 12 сузір'їв, названих іменами переважно тварин, входили: Овен, Телець, Рак, Лев, Діва, Терези, Скорпіон, Стрілець, Козерог, Близнята, Водолій і Риби. Від кожного з них можна вписати в зодіакальне коло рівнобічний трикутник, квадрат, шестикутник або провести діаметри кола. В такий спосіб утворяться

аспекти, тобто положення, в яких Сонце, Місяць та інші планети перебувають відносно себе самих. Таких аспектів звіздарі розрізняли п'ять: квадратний, або квадратура (коли два небесні тіла перебувають у двох сусідніх кутах квадрата, вписаного в це коло), і протилежний (діаметральний), або опозиція (коли два небесні тіла віддалені від себе на 180°),— ці аспекти приносили лихо; трикутний (тригональний) і шестикутний (секстильний) віщували щастя, п'ятий аспект — сполучення (коли дві планети наблизились між собою на невелику відстань), не виражав ні лиха, ні добра. Якщо для прикладу за вихідну точку взяти сузір'я Козерога, то воно перебуває в протилежному аспекті з Раком, в трикутному — з Тельцем і Дівою, в квадратному — з Овном і Терезами, в шестикутному — з Рибами і Скорпіоном.

33. Астрологи уявляли життя людини як рух, зумовлений силою початкового поштовху, або "пуску" (гр. aphesis). Пущене в рух, немов стріла з лука, воно залежало від панівної в даний момент планети, яка, немов лучник — афета (гр. aphetes), пускала в політ життя й перебувала на одній з п'яти точок кола генітури. Афетами могли бути Сонце чи Місяць, а інші планети лише в тому разі, якщо ні Сонце, ні Місяць не перебували ні в одному з "афетичних місць".

34. Сузір'я Діви в гороскопі, тобто на східному краї обрію. Основні точки кола генітури були: "схід", або гороскоп, верхній пункт, і "захід" — пункт зіткнення кола генітури з обрієм.

35. Супровід — термін, уживаний в астрології на означення планет, які містяться близько одна від одної і рухаються в одному напрямку.

36. Фома Аквінський (1225—1274) — представник середньовічної схоластики, один з головних ідеологів католицизму.

37. Див.: Платон. "Держава", V.

38. У той час, як схоластичні теологи вважали людське тіло осередком гріховності й спокус, солярії жодної функції людського організму не називають гидкою.

39. Дані, які наводить Кампанелла про кількість населення Неаполя на початку XVII ст., спростовує італійський вчений Б. Кроче, доводячи, що Неаполь тоді налічував близько 250 000 жителів.

40. Розхвалювання життя ранньої християнської общини властиве й пізнішим утопістам.

41. Климент Римський (I ст.) — один з перших єпископів римської церкви. З приписуваної йому низки творів автентичним вважається "Послання до корінфян", написане між 92 і 101рр.

42. Глоса (грецьке слово — "тлумачення", "інтерпретація"); тут — тлумачення біблії.

43. Тертулліан (бл. 160—222) — християнський теолог, запеклий ворог філософії. Його твори містять у собі чимало цінних даних про життя перших християнських общин.

44. Катон — Марк Порцій Катон (234—149 рр. до н. е.), римський письменник і державний діяч, уславлений своєю суворістю на посаді цензора.

45. Йдеться про секту м и к о л а ї т і в, яка буцімто проповідувала спільність жінок. Назва її походить від диякона Єрусалима Миколая. Виникла ця секта в II ст.

46. Фома Каєтан де Віо (1469—1534) — кардинал, коментатор Фоми Аквінського.

47. Кампанелла, який мав відвагу дати жінкам ті самі права й обов'язки, що й чоловікам, полемізує з тими теоріями, які проповідували фізичну й розумову неповноцінність жінок та потребу цілковитого підкорення жінки голові сім'ї. Таку теорію, обгрунтовану Фомою Аквінським і його коментаторами (тут згаданий один із них — Фома Каєтан де Віо), визнавала католицька церква.

48. Амазонки — у грецькій міфології войовничий народ, що складався лише з жінок; жили амазонки начебто в Малій Азії та на узбережжі Азовського моря.

49. Брахмани, або брамани, тобто жерці брахманізму — релігійної системи індусів; проповідували переселення душ.

50. І с у с Навін — керівник ізраїльтян після смерті Мойсея.

51. Маккавей Іуда (II ст. до н. е.) — вождь народного повстання в Іудеї (167 р. до н. е.), спрямованого проти гніту сірійських правителів-селевкідів. Після його смерті боротьбу очолили його брати.

52. Під природним правом Кампанелла розуміє елементарні основи людського існування: право на життя, щастя, мир, самозахист тощо.

53. Форми нагороджування за військову мужність, описані Кампанеллою, цілком нагадують звичаї стародавніх римлян. Так, у Стародавньому Римі за врятування римського громадянина на голову надівали вінок з дубового листя (corona civica). Римським є звичай приносити богам у жертву зброю, зняту з ворожого воєначальника.

54. Кікн — міфологічна постать; під час Троянської війни був убитий А х і л л о м, який задушив його ременем від молота (Овідій. "Метаморфози", XII, 64—145).

55. Прилад для правлення конем Кампанелла задумав сам сконструювати, як свідчать його листи до папи римського й короля Іспанії, в яких він ділився своїми винахідницькими планами.

56. Заборона поєдинків у Місті Сонця відповідає зрушенням у поняттях тогочасної Європи, коли поєдинки були визнані пережитком "рицарської епохи". Все ж, незважаючи на суворі кари, поєдинки на заході Європи практикувалися ще дуже довго.

57. На думку Лафарга, опис урочистих ритуалів, пов'язаних з обробітком землі в Місті Сонця, нагадує звичай інків у Перу, про які Кампанелла міг прочитати в повідомленнях мандрівників, котрі писали про цю країну.

58. Дивно звучить твердження, що вживані в їжу рослини, вирощені на угноєному грунті, можуть впливати згубно на людину і скорочувати її вік. Таким поглядом Кампанелла, на думку коментаторів, завдячує творові Дж. Б. делла Порта "Природна магія", виданому в 1560 р.

59. А в р а а м — біблійний патріарх.

60. Плеяди — сузір'я із семи зірок. На думку Кампанелли, зірки впливають не тільки на життя людей,— знання астрології слід застосовувати у тваринництві для кращої відгодівлі худоби.

61. Сіам — тобто Таїланд.

62. Каукакіна, або Кохінхіна — в європейській літературі часів Кампанелли назва південної частини В'єтнаму, пізніше — назва всього В'єтнаму. Сьогодні в ДРВ ця територія називається Намбо.

63. Калікут (Калікаш), інакше Кожикоде — місто в Індії на Малабарському узбережжі, де 1498 р. висадився Васко да Гама.

64. Стійкими сузір'ями в системі зодіаку називалися сузір'я Тельця, Лева, Стрільця і Водолія. Назва ця пояснюється тим, що в час уступу Сонця в ці сузір'я встановлювалися відповідні пори року.

65. Фортуна — тут як астрологічний термін на позначення особливого пункту гороскопа, який визначався положенням Сонця і Місяця.

66. Алголь (арабське слово — "потвора", "диявол") — в астрономії назва однієї з зірок у сузір'ї Персея (інакше — Голова Медузи).

67. Абсида — грецьке слово (досл. "склепіння", "склеп"); астрономічний термін для позначення найближчих і найвіддаленіших точок орбіти одного світила відносно іншого, центрального (напр., абсидами Землі відносно Сонця називаються перигелій і афелій).

68. Меркурій вважався планетою мінливою: він міг приносити щастя й нещастя.

69. Хіраграа (гр. cheir — рука iagra — здобич) — хронічне захворювання з гострими приступами болів, запалення суглобів кисті руки, викликане порушенням обміну речовин.

70. Триденні й чотириденні лихоманки — види малярії з приступами через три або чотири дні.

71. Опис хвороб, їхнє виникнення і способи лікування Кампанелла дає в дусі поглядів античної і сучасної йому медицини. Він згоден з теорією Гіппократа про наявність у людському організмі чотирьох основних соків (рідин): крові, слизу, чорної і жовтої жовчі, порушення рівноваги яких призводить до захворювань. Автор "Міста Сонця" дуже цікавився медичною наукою і залишив по собі декілька творів медичного змісту.

72. Ч о р н а хвороба, або падуча; епілепсію в античності називали "священною хворобою", що виникала за велінням богів; її вважали ознакою особливих здібностей.

73. Тоанн Дунс Скот (бл. 1266—1308) — середньовічний філософ-схоласт, монах-францісканець.

74. Каллімах (III ст. до н. е.) — поет і граматик.

75. Давня фізіологія вчила, що людський організм цілком відновлюється завдяки обміну речовин після кожних семи років.

76. Поль Лафарг звернув увагу на те, що число 3 відіграє у соляріїв дуже важливу роль: вони мають трьох правителів — помічників голови держави; навчання відбувається за допомогою невеликих віршів із трьох рядків кожний, написаних на міських мурах; діти на третьому році життя починають вивчати алфавіт тощо.

77. Ю с т и ц і а р і й — службовець, який відповідав за військові вправи.

78. Закон "Око за око, ніс за ніс, зуб за зуб" Кампанелла почерпнув із Старого завіту, звідти походить і звичай побиття камінням (каменування) злочинця.

79. Короткотривала процедура судочинства соляріїв є свого роду свідомим протиставленням сучасній Кампанеллі судовій тяганині й словоблуддю.

80. Ліктори — почет, охоронці вищих римських сановників (диктатора, консулів, преторів). Ліктори йшли попереду них зі жмутами прутття і вкладеними в них сокирами.

81. Астролябія — стародавній астрономічний інструмент, який служив для визначення положень небесних світил. Опис його подає Птолемей.

82. Сузір'я ці означають початок окремих пір року. Так, знак Рака означає літнє сонцестояння, Терезів — осіннє рівнодення, Козерога — зимове сонцестояння, Овна — весняне рівнодення.

83. А а р о н — брат Мойсея; його розкішне вбрання описане в біблії.

84. Тропічний рік, або астрономічний — проміжок часу, протягом якого Сонце двічі проходить точку весняного рівнодення; сидеричний, або зоряний рік — період повного обертання Сонця (365 днів 6 год. і 9 сек.), тобто повернення Сонця до тої самої точки неба. Внаслідок т. зв. процесії, тобто переміщення точки весняного рівнодення, тропічний рік коротший від сидеричного на 20 хв. 20,3 сек. (365 днів 5 год. 48 хв. і 46,5 сек.).

85. Йдеться, очевидно, про поступову зміну нахилу екліптики до екватора.

86. Головою Дракона називається висхідний вузол Місяця, тобто точка, в якій Місяць, рухаючись на північ, перетинає екліптику. Хвостом Дракона називали низхідний вузол Місяця, тобто пункт, в якому це світило перетинає екліптику, рухаючись на південь. Ці вузли завершують повне обертання через кожні 19 років (точніше 18,6 року). Кампанелла має на увазі саме їх.

87. Кампанелла приписує соляріям астрономічну систему, яка являє собою суміш положень астрономії і астрології, а також його власних фізичних і філософських поглядів. Як видно з цього астрономічного екскурсу, він, хоч і захищав геліоцентричну систему Коперника і Галілея (виступив на захист останнього в окремому творі), але у вирішенні питання, якій системі дати перевагу, геоцентричній давньогрецького

вченого Клавдія Птолемея чи геліоцентричній Коперника—Галілея, займає хистку позицію. Це, зокрема, знайшло свій вияв у реченні: "Разом з тим солярії не мають твердої певності, чи Сонце є центром нашого світу..."

88. Арістарх Самоський (кінець IV — перша пол. III ст. до н. е.) — давньогрецький астроном, який вважав, що планети Земля і Місяць рухаються всередині сфери нерухомих зір, в центрі якої розміщене нерухоме Сонце. Земля рухається навколо Сонця по колу, обертаючись при цьому навколо своєї осі.

89. Ф і л о л а й (V ст. до н. е.) — давньогрецький філософ, учень Піфагора. Із фрагментів його творів деякі вчені припускають, що він перший відстоював геліоцентричну доктрину.

90. Про таке пророцтво Ісуса Христа мовиться в Євангелії від Луки (розд. 21).

91. Арістотель твердив, що світ не був створений, а існував вічно. Це суперечило вченню християнської релігії про те, що світ створив бог.

92. Аномаліями називають в астрономії відхилення від рівномірного кругового руху небесних світил.

93. Ексцентрики і епіцикли — астрономічні терміни, впроваджені в науку давньогрецькими астрономами. Так, поняття ексцентриків впровадив у астрономію Гіппарх для пояснення нерівномірного руху Сонця і Місяця. Терміном "епіцикл" кори— стувався Птолемей, який твердив, що планети рухаються по епіциклу, тобто малому колу навколо якогось центру, а цей в свою чергу рухається навколо Землі по великому колу. Терміном "епіцикл" послуговувався і Коперник, але в іншому значенні, ніж Птолемей. Він ужив його для пояснення неправильностей у дійсних рухах планет, які не можна пояснити ексцентричністю орбіт.

94. На відміну від Птолемея, який визнавав існування декількох небес, або сфер.

95. Кампанелла дає розгорнутий опис руху планет, які рухаються вперед, назад або зупиняються, з власними поясненнями цих явищ. Вражає той факт, що він вважає зворотний рух планет, всупереч загальноприйнятим поглядам сучасників, уявним, а не дійсним.

96. Квадратура — таке положення планети, коли прямі, проведені від Землі до планети і до Сонця, утворюють прямий кут (для Місяця — це перша й остання чверті); протистояння (опозиція) — це положення планети в точці, протилежній Сонцю; для Місяця — це повня; сполучення — положення планети перед або за Сонцем, для Місяця — молодик.

97. Трохи вище Кампанелла твердив, що солярії визнають лише одне небо. Згадка про перше небо суперечить попередньому. Тут автор "Міста Сонця" йде за термінологією Птолемея, який визнає більшу кількість небес.

98. Настільки Місяць протягом доби пересувається на небі.

99. Мандрівні зорі — калька з грецької назви планет (досл. "блукаючі зорі").

100. Х а л д е ї — жителі стародавнього Вавілона. Славилися знанням астрології та мистецтвом ворожіння.

101. Весна й літо на північній півкулі тривають близько 186 днів, на південній — близько 179 днів.

102. Маються на увазі погляди Платона, висловлені в творі "Політик", де міститься виклад космогонії філософа. Крім того, космогонії присвячений твір "Тімей".

103. Кампапелла має тут на увазі повільні зміни у вигляді й положенні орбіт окремих планет, які в свою чергу призвели також до переміщення абсид.

104. На 1000 рік пророкували кінець світу. Також 1600 рік ввжався астрологами критичним через цифри 9 і 7 (9+7=16), які, на думку Платона, спричиняють загибель держав.

105. Солярії вважають тлумачення морального занепаду людства гріхопадінням Адама, яке проповідує християнська церква, наївним, протиставляючи йому пояснення астрономічного характеру.

106. На думку соляріїв, діти успадковують від батьків лише фізичні вади, а не відповідальність за моральну недосконалість людства.

107. Синодами називає астрологія сполучення планет; трикутник цей утворюють сузір'я Рака, Скорпіона й Риб. Ці три сузір'я перебувають у тригональному аспекті, тобто містяться в трьох кутах трикутника, вписаного в коло.

108. Кассіопея — одне із сузір'їв на північній півкулі неба. Наприкінці 1572 р. помічено було нову зірку незвичайної яскравості (відкрив її астроном Тіхо Браге), а в 1574 р. вона зникла.

109. Про гармонію неба, або музику сфер, зустрічаються згадки в античних авторів. За вченням піфагорійців, планети, обертаючись, видають музичні звуки, які утворюють дивну гармонію, недоступну слуху людей. Про музику сфер згадується в творі Ціцерона "Сновидіння Сціпіона".

110. Астрологія знала різні поділи небесних світил: не лише на благотворні, лиховісні й нейтральні, а й на водні, або вологі, вогненні, або сухі, чоловічі й жіночі тощо. Венера та Місяць (лат. Luna) вважались жіночими світилами.

111. Нубією називали колись північну частину Судану. Монопотапа, або Мономотапа — негритянська держава в східній частині Африки на нижній течії ріки Замбезі. Розквіт її припадає на XVII ст., розпалася у XVIII ст.

112. Роксолана (Настя Лісовська; 1505—1561) — дружина турецького султана Сулеймана I Пишного (1520—1566), за походженням українка; відігравала велику роль у політичному житті Туреччини того часу. Бона — польська королева, дружина Сігізмунда (1506—1548). Марія (1505—1558) — дружина угорського короля Людовіка II; після смерті чоловіка за дорученням Карла V стала правителькою Нідерландів. Єлизавета Тюдор (1558—1603) — англійська королева; з її пануванням пов'язаний один із найславетніших періодів в історії Англії. Катерина Медічі (1519—1589) — з роду флорентійських Медічі, французька королева, дружина Генріха II, значною мірою визначала державну політику в період правління своїх синів Франціска II, Карла IX та Генріха III, покровителька літератури і мистецтв. Б'янка Капеллі (пом. 1587 р.) — дружина великого герцога тосканського Франціска. Маргарита Пермська (1522—1586) — позашлюбна дочка Карла V; в 1559—1567 роках була іспанською намісницею Нідерландів. В історії відомі дві шотландські Марії: Марія Гіз (1515—1560) — дружина Якова V, яка жорстоко переслідувала протестантів, і славнозвісна Марія Стюарт (1542—1587). Яку з них мав на увазі Кампанелла, важко сказати. Ізабелла (1450—1504) — королева Кастілії, дружина іспанського короля Фердінанда V.

113. Перший рядок поеми Л. Аріосто "Несамовитий Роланд": "Оспівую дам, рицарів, битви і кохання".

114. Vossignoria — ваша милість (лат.).

115. Екзальтація й троїстість — астрологічні терміни, що служать для визначення властивостей планет залежно від їхніх положень у певних сузір'ях зодіаку.

116. Апогей Сонця — точка літнього сонцестояння в сузір'ї Рака.

117. Секта Сетіфа. — Яку секту мав на увазі Кампанелла і якого Сетіфа, важко відповісти. У виданні 1643 р. фігурує не Сетіф, а Ксеріф. Можливо, під цим ім'ям слід розуміти титул правителів Марокко Шафір — "вельможний", "шановний".

118. Секта Алі (названа так від імені зятя Магомета), або шиїзм, найбільш нині розповсюджений в Ірані; його відгалуженням є суфізм — містично-аскетична течія в ісламі, яка виникла у XVIII ст. Послідовники суфізму — суфії — заперечують складну обрядність ортодоксального ісламу, проповідують містичне злиття людини з богом через аскетизм і внутрішнє самовдосконалення. Назву свою секта ця одержала від слова "суфій", що означає "одягнений у власяницю", а не від якогось Софія.

119. Згубна єресь — мається на увазі протестантизм.

120. Згідно з ученням Клавдія Птолемея, кожний континент і кожна країна перебувають під впливом якоїсь планети або сузір'я.

121. Справедливо відзначає Ф. Петровський у примітках до свого перекладу "Міста Сонця" (с. 169), що "по суті мова йде не про нову астрономію, а про нову астрологію, згідно з якою властивості й сили, приписувані одним сузір'ям зодіаку в північній півкулі, стають властивостями і силами сузір'їв, діаметрально протилежних у південній півкулі. Такий перерозподіл зрозумілий, якщо згадати, що пункт нашого весняного рівнодення буде для південної півкулі пунктом осіннього рівнодення і т. д.".

122. Астрологи твердили, що всі планети мають свої "доми", або житла, в окремих сузір'ях зодіаку. Якщо домом Сонця в північній півкулі є сузір'я Лева, то в південній — домом виявиться протилежне йому сузір'я Водолія.

123. Учені вважають, що Кампанелла мав тут на увазі самого себе і муки, які йому довелося витерпіти у в'язницях. Про це він згадував так: "Я пройшов ув'язнення в п'ятдесяти різних камерах і сім разів був підданий найжорстокішим катуванням. Останній раз тортури тривали 40 годин підряд".

Йосип Кобів та Юрій Цимбалюк